

Valentin Putanec

Mesnička 5
10000 Zagreb

ETIMOLOŠKI PRINOSI (27–35)

27. Etimologija riječi *osmanluk* (Srbija, Bosna i Hercegovina) 'odrina, čardaklija, brajda, pergola'
28. Prilog za proučavanje etimologije slav. *orěchъ* = grč. *κάρπov, καρβά* 'orah (plod i stablo), *Iuglans regia, Nux gallica*'
29. Etimologija hrvatskih dijalektizama, prezimena i etnika: uzvik *rere*, apelativ *rera* 'vrsta pjevanja', *rero* 'katolički svećenik (glagoljaš)', etnik i prezime *Rera* (Sinj, Lošinj), *ganga* 'pjesma, pjevanje (i vrsta pjevanja)'
30. Etimologija hrvatskog hapaksa (Mikalja 1651, Vitezović oko 1700) *silaj* = *silas* 'domovina, domaja'
31. Etimologija i prostorna povijest građevinskog termina *sprat* 'kat' u Hrvata, Srba, Crnogoraca i Bosanaca
32. Prezime *Štambuk* u hrvatskoj antroponimiji
33. Prajezični pelastičko-baskijski relik: hrv. *šuga* '1. svrab, 2. krasta'
34. Još jedan hrvatski enološki termin mediteranskog podrijetla: *tribidrag(a)* 'grožđe koje dozrije već u srpnju'
35. Etimologija hrvatskog teološkog termina *vaodani* (16–19. st.) 'laki (grijev)'

Autor pod ovim naslovom nastavlja svoja etimološka istraživanja. Raniji su prinosi bili o riječima i onomasticima: 1. *bikla*, 2. *filarka*, *piljarica*, 3. *krilat*, 4. *nastačilo*, *stačilo*, *stačel*, *pustačelo*, 5. *vidulica*, *vidalica*, *vijulica*, *fidulica*, 6. *ščavet*, 7. nastavak *-bran* (tip kišobran), 8. hrvatsko i slovensko prezime *Štajduhar*, 9. šibensko-rapsko prezime *Armo-lušić*, 10. *avet*, *vrllet*, 11. *tabarina*, *Tabarina*, 12. *oluja*, 13. *začinjavac*, *začinka*, 14. *ozoja*, *ožoja*, *ozojan*, 15. *rječnik*, *zvanik*, 16. *kolodvor*, 17. *parlabuč*, 18. *šljunak*, 19. *tajka*, 20. *žohar*, *šohar*, 21. *aljka*, 22. potamonim *Hippius*, 23. *Jarak*, 24. *kužan*, 25. menonimi u

Hrvata, 26. *morota*. Etimologije citiranih leksema objavljene su u Raspravama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 13 (1987) [br. 1–2], 14 (1988) [br. 3–5], 20 (1994) [br. 6–9], 21 (1995) [br. 10–12], 22 (1996) [br. 13–15], 25 (1999) [br. 16–20], 28 (2002) [br. 21–26]. Ovdje se objavljuju etimologije br. 27–35.

27. Etimologija riječi osmanluk (Srbija, Bosna i Hercegovina) 'odrina, čardaklija, brajda, pergola'

Autor tumači postanje značenja riječi *osmanluk* 'odrina, brajda' (<tur. **asmaluk*, tur. *asma* 'odrina').

1. Riječ *osmanluk* za *odrina*, *brajda*, *čardaklija* svojim *-luk* djeluje kao turcizam, pa se i ne nalazi na terenima gdje nije bilo izravna turskog jezičnog utjecaja. Premda djeluje kao srbizam, u rječniku *Razlika* Guberina–Krstić ne nalazimo je, sigurno zbog toga što su *Razlike* rađene na temelju sučeljavanja francusko-srpskog i francusko-hrvatskog rječnika, gdje se ova riječ nije našla (taj dio *Razlika* kao građa rađen je u Romanskom seminaru u Zagrebu od grupe studenata romanista).

2. Potvrde za riječ *osmanluk* u značenju 'odrina, čardaklija, pergola, brajda' vrlo su rijetke. Naš *AR* donosi jedinu potvrdu iz M. D. Milićević, *Međudnevica* (Beograd, 1855), ali s opaskom "riječ neznana značenja": "sećaš se onih ćeramidom (op. citatora: ciglama) pokrivenih ograda koje... zatvarahu visoke osmanluke, nekad divne cvetnjake". U Ristić–Kangrge (1936) nalazimo jasno značenje: *Rebengeländer* = *ograda s lozom, osmanluk*. Isto značenje nalazimo u *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika*, ed. Matica hrvatska – Matica srpska (Novi Sad 1971): *osmanluk* (m.) = *vinova loza koja se penje uz različite oslonce*, (sin.) *odrina, čardaklija*. Autor prema kojemu se donosi ovaj citat je Lazar Komarčić (1908).

3. Gledajući na tu riječ, od prve ćemo je dovesti u vezu s riječi *Osmanlija* (slavizacija s *-ija* tur. *Osman*) u značenju 'Turčin, čovjek turske vjere', usp. *Rječnik* (hrvatsko--francuski) autora Dayre–Deanović–Maixner: *Osmanlija* = *Ottoman*; *osmanlijski* = *otomanski* = *ottoman*. U svijesti bi se ta riječ dovodila u vezu s nečim gdje borave Turci, muslimani i slično.

4. U stvari, radi se o prekrajanju, "naslonu" na tur. *Osman* i tur. *-luk* jednog drugog turcizma. Riječ je o turcizmu *asma* = *hasma* (cf. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom--hrvatskosrpskom jeziku*, 3. izd., Sarajevo 1973) = "1. *vinova loza odrina, loza čardaklija, vitis vinifera L.*, 2. *zemljana peć koja se loži iz sobe a ne iz predsoblja*" < tur. *asma* "isto". U Heuser–Ševket, *Türkisch-Deutsches Wörterbuch* (Leipzig 1942) nalazimo: *asma* "1. *Weinrebe (meist am Hause hoch gezogen)*, 2. *Weinstock*". Drugo značenje koje navodi Škaljić bit će u vezi s *asma* "Hängen", usp. citirani Heuser–Ševket, s. v. U rječniku A. C.

Denker – B. Davran, *Grosses Deutsch-Türkisches Wörterbuch* (Istanbul 1957) nalazimo: *Rebengeländer* = *asma çardağı* (odatile: *çardaklija*).

5. Radilo bi se, dakle, prvotno o nepotvrđenoj turskoj imenici **asmalık*, gdje se u nas prvo kratko *a* zamjenjuje s *o* (Škaljić donosi: *halta* > *holta*, *kalpazan* > *kalpozan*, *masura* > *mosur*, *nalpare* > *nalpora*), što dovodi do naslona (“reetimizacije”) na sveprisutni turcizam *Osman*, te dobivamo **osmanlık* > *osmanluk*.

6. Dalje od krajeva u kojima dolazi do utjecaja turskog jezika (Srbija, Bosna) ta se riječ nije javljala jer tu imamo staru vinsku terminologiju u riječima *pergola* (< tal. *pergola*), *brajda* (sjeverna Hrvatska, Slovenija, sjeverna Italija [furl. *braide*, u Emiliji *braia*, Bressi *breda*; toponimi *Braida*, *Breda*, *Brera*, *Brea*], Švicarska; kasnolat. [11. st.] *braid* “dolina”) iz langobardskog *breit* “širok” (usp. *ERHS* i *B.–A.*) [u *LL braida* = *brayda* potvrđuje se u Sloveniji iz 14. st. u značenju “polje, vinograd”], *odrina* < *odar*, gen. *odra*, ako i to nije romanizam od lat. *atrium* (*REW*): “(njem.) *Vorhof* = *ulazni dio zgrade* = *predvorje*” (cf. u dijalektu *aidro* “Vorhof”, *adro* “Vorhof”, “ulaz” (Rohlf, *Atrium* 54). Ovu drugu etimologiju opravdavala bi činjenica da se radi o mediteranskoj biljci (vinova loza) i da se *odrina* nalazi na ulaznom dijelu zgrade.

7. U zaključku navodimo da se u riječi *osmanluk* radi o “naslonu” na tur. *Osman* turske riječi *asma* ‘odrina’. Usput smo protumačili postanje nekih drugih riječi iz “vinske” terminologije: *pergola*, *brajda*, *odrina*, *çardaklija*.

Literatura:

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.

B.–A., v. *Battisti–Alessio*.

Battisti, C. – Alessio, G. (1948–1957) *Dizionario etimologico italiano*, Firenze.

Dayre, J. – Deanović, M. – Maixner, R. (1960) *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*, Zagreb.

Denker, A. C. – Davran, B. (1975) *Grosses Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, Istanbul.
ERHS, v. *Skok*.

Guberina, P. – Krstić, K. (1939) *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.

Heuser–Ševket (1942) *Türkisch-Deutsches Wörterbuch*, Istanbul.

LL = *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae* (1973–1978) Zagreb.

Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika (1971) Novi Sad.

REW = Meyer-Lübke, W. (1935) *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.

Ristić, S. – Kangrga, J. (1936) *Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik*, Beograd.

Rohlf, G. (1920) *Ager, Area, Atrium*, Bern–Leipzig.

Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
Škaljić, A. (1973) *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo.

Etymologie du mot *osmanluk* (Serbie, Bosnie et Herzégovine) ‘la treille’

Résumé

1° L’auteur énumère les attestations du mot *osmanluk* ‘la treille’ (depuis 1885) et constate qu’il s’agit d’une paraétymologie liant le mot avec le turc *Osman*, tandis qu’en réalité il s’agit du turcisme *asma* ‘la treille’, d’où il y eut un non-attesté **asmalik* qui finit par donner *osmanluk*.

2° En même temps, l’auteur nous donne les étymologies des synonymes du mot *osmanluk*: *pergola*, *brajda*, *odrina*, *čardaklija*.

Ključne riječi: etimologija, riječ *osmanluk* ‘odrina, brajda’

Mots-clés: etymologie, mot *osmanluk* ‘la treille’

28. Prilog za proučavanje etimologije slav. *orěchъ* = grč. *κάρπυον*, *καρύα* ‘orah (plod i stablo), Juglans regia, Nux gallica’

Autor se vraća vezanju leksema za pojam “orah” u Grka i Slavena (osnova *kar-* i *ar-*) na zajednički etimon zbog toga što ta biljka ima postojbinu na umjerenom toplinskom pojasu Europe, pa razliku (gubljenje inicijalnog *k-*) pripisuje sekundarnom fonetizmu koji imamo u Pelasta (Baski).

1. Biljna vrsta *orah* prostire se kao indigena biljka na umjerenom području južne Europe pa sve do Kine. Danas je u Europi indigena vrsta u zemljama: Francuska, Italija, Mađarska, Hrvatska, Srbija, (manje) Bugarska, Rumunjska, Grčka (cf. K. i F. Bertsch, *Geschichte unserer Kulturpflanzen*, 1947).

2. Ovaj fitonim zasniva se danas uglavnom na trima terminima: lat. *nux* (franc. *noix*, tal. *noce*), grč. *κάρπυον*, (stablo) *καρύα* i alb. *arrë* te slav. *orěchъ*. U Germana (Nijemci), koji su biljku upoznali u 5–6. st. preko Romana (lat. *nux*, cf. *EWD* III, str. 1934) javlja se prema lat. *nux* naziv *Walnuss* (gdje je *wall* = *welsch*, usp. naziv *Nux gallica*). Ostavljamo po strani naziv *nux* i obrađujemo samo grčki i albansko-slavenski naziv jer smatramo da su istog etimološkog postanja (*kar-* = *ar-*). Postoje nazivi:

A. Naziv za ovu biljku u Slavena je sveslavenski: rus. *orěh*, ukr. *orih*, strus. i sterslav. *orěhъ*, bug. *oréch*, srp. *orah*, hrv. *orah* (štok.), kajk. *oreh*, čak. (ik.) *orih*, slov. *órech*, češ. *ořech*, slovač. *orech*, polj. *orzecz*, gsor. *worjech*, dsor. *wořech*.

B. U Litavaca postoji: lit. *riešutas* = *riešas* “1. Nuss, 2. Haselnuss = lješnjak”, *riešutỹs*

= *ruošutÿs*, let. *riēksts*, stprus. *buccareisis* “Buchecker = bukov žir”.

C. U grčkom imamo: *κάρυον* “Nuss”, *καρύα* “Nussbaum” i (u Bitiniji, dijalektalno, zabilježio Hezikije u 5. st.) *ἄρυα* (*τὰ Ηρακλειωτικὰ καρύα*). Spominje se i *Artemida Karijatida*, kao “blagdan oraha” njoj posvećen.

D. U Albanaca postoji naziv alb. *arrë* f., sa značenjem ‘Nussbaum = orah (stablo)’.

E. Itali su se selili sa sjevera prema Sredozemlju, pa donose svoj termin za biljku *nux*, ali i tu se sačuvala starija osnova s *kar-* koju nalazimo u Grka: to je naziv *carīna*, koji znači, uz redovito ‘1. orahova ljuska’ i, po sličnosti, ‘2. brodska kobilica’ te 3. ‘brod’.

F. U Baska je zasvjedočen oblik *hurr* (cf. Oštir, *AA* 1, 113).

3. Gore smo vidjeli da za isti referent imamo dvije vrste osnova, jednom s *kar-*, drugi put s *ar-*, bez inicijalnoga *k-*. Kako je gubitak inicijalnoga *k-* tipična baskijska pojava (cf. J. Hubschmid, *Thesaurus praeromanicus*, Bern 1965, sv. II, str. 40–48: tu i *carra* ‘kamen’ > *harri* > *arri* i **karro* ‘ljuska’ > *arro*; današnje bask. *hurr* dobilo je *h-* sekundarno, kao što pokazuju ostali oblici u kojima se inicijalno *k-* u *kar-* gubi), a baskijski je jezik predindoeuropski jezik, dakle pelastički, pa oblike bez inicijalnoga *k-* moramo smatrati pelastičkim prežicima s Mediterana (linija: Baskija – Mala Azija).

4. Pokorny (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München 1959) ovaj je fitonim za istu biljku rasporedio na dva korijena: zbog nepostojanja inicijalnoga *k-* veže alb. *arrë* i slav. *orěhъ* te grč. hapaks s. v. *ar-*, dok oblik s inicijalnim *k-* obrađuje s. v. *kar-* “hart”. Budući da se u ovom referentu zaista radi o semu ‘tvrđ’, mislim da je najbolje oba ova korijena obraditi pod osnovnim korijenom, s time da razliku *k-* > *ø-* treba tumačiti fonetskom, sekundarnom pojavom. Slično kao Pokorny postupio je i P. Skok u *ERHS* (2, 562–563): njemu je osnova *ar-*, koja se u baltoslavenskom “pomiješala” s korijenom *rēks* “lupiti” (to postulira da bi dobio litavski oblik). Slično kao Pokorny i Skok postupa i F. Bezlaj u *ESSJ* (2, 253): ni on ne zapaža da je riječ o biljci umjerenog područja te da se u korijenu *kar-* i *ar-* radi o istom semantemu. On također barata samo s oblicima na *ar-*, ali ipak upozorava da bi oblici u litavskom i grčkom hapaksu mogli biti srodni. Bezlaj navodi i pokušaj O. Trubačeva (*Etimologija* 1968: 64), koji također ostaje kod oblika s *ar-* te rekonstruira i **obrēch*, **vrēchъ*, što F. Bezlaj proglašava sumnjivim. Vidimo da je i O. Trubačev pogriješio što nije zapazio da bi naziv za tu biljku, ako joj je domaja umjereni pojas, mogao biti neki mediteranski leksem koji Slaveni dobivaju sekundarno od nekog mediteranskog pučanstva. A. Gluhak u *HER* (str. 455) ostaje također kod korijena *ar-*, ali dodaje da se pomišlja i na vezu s korijenom *gar-* ne pokušavajući dovesti u vezu oba korijena. Vidimo, dakle, da postoji opravdanje da se spoje oba oblika tih korijena (*kar-*, *ar-*) i da se pokuša izvesti etimologija i samih korijena i svih izvedenica koje se danas nalaze u superstratu.

5. Osnovno *kar-* ‘tvrđ’ zasvjedočeno je u Slavena u poznatim leksemima *kora* i *korěhъ*, tj. koji ne pokazuju gubitak inicijalnoga *k-*. Stoga nazive za *orah* bez inicijalnoga *k-* u

Slaviji, Grčkoj (Bitinija), Albaniji i Baskiji treba smatrati posuđenicama (u Baska idioglotemima) iz nekog jezika koji na tim prostorima predstavlja supstrat (to je poznati jezik Pelasta). Prema tome, oblike s inicijalnim *k-* treba smatrati primarnima, tj. oblicima u kojima nije izvršeno sekundarno gubljenje inicijalnoga *k-*. Dakle, Grci i Itali dolaze na Mediteran sa sjevera, te ovamo donose svoj primarni oblik s inicijalnim *k-*, koji su imali već dok su boravili na sjeveru, a koji su također dobili kao leksem od nekog naroda koji je boravio u umjerenom pojasu. To mogu biti i Pelasti, ali iz vremena prije gubljenja inicijalnoga *k-*, iz vremena prije sekundarnog pelastizma *k- > h- > ø-*. Drugim riječima, to znači da su Slaveni i Albanci preuzeli za biljku orah naziv koji reflektira sekundarni pelastički fonetizam. To za Slavene potvrđuje i navedeni slučaj da oni za semantom ‘tvrđ’ čuvaju koradikal *kar-* (*kora*, *koren*), kojega u nazivu za tu biljku nema. Za Albance je situacija, što se tiče preuzimanja ovog pelastizma, jasnija jer su oni po svim dosadašnjim tumačenjima svojevrsan mediteranski narod. Za Slavene ostaje pitanje kako su mogli dobiti taj pelastizam (gubitak *k-* u *kar-*). Mogli su ga dobiti od Ilira, koji su ga naslijedili od Pelasta. U svakom slučaju, ovaj pelastizam dokazuje da su Praslaveni u doba preuzimanja naziva *orah* bili u priličnoj blizini Ilira, odnosno da je postojbina Praslavena bila negdje u porječju Dunava (to se slaže s najnovijom tvrdnjom O. Trubačeva o postojbini prvotnih Slavena).

6. Pokušajmo sada izvesti etimologiju svih tih naziva za biljku *orah* ‘bot. *Iuglans regia*, *Nux gallica*’:

- a. grč. *κάπνον* ‘Nuss’ < **karū(s)on*, grč. *καπόα* f. ‘Nussbaum’ < **karūia*.
- b. stcslav. i sveslav. **orěchъ* ‘nux’ < *(*k*)*arēsū*:
 - α. fonetizam *ǎ > o* (kao *kar-* > *kora*);
 - β. *s > ch > h* potvrđeno je u slučajevima kada se pred sibilantom nalazi *ē < oi*, tip. *měchъ* < **moiso* (cf. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970). Stoga moramo zaključiti da je taj fitonim predan Slavenima s dugim *ē* prije prijelaza *oi > ē > ě*, dakle u predslavensko vrijeme dok su Slaveni još posjedovali diftonge. Od *ē > e* u **orēsū* dobiva se *e/i/a* na jugu Slavije (u jekavskom *rě > re*, tip *brěgъ > brijeg > bregovi*, *prěma > prema*). Oblik *orah* s *a < ē < ě* dokaz je da se iza sonanata *ē* i *ě* otvara i prelazi u *a* (tip *prěma > prama*, *pramalječe*, cf. P. Skok, *Rad JAZU* 272, u mene: *Ubikacija klasičnih toponima Šisopa i Soroga u Zagreb*, Zagreb 1992, str. 10). U ikavskom je *ē > ě > i* normalno (ali tu iza 9–10. st., cf. u mene, *Ubikacija*, o. c., str. 11).
- c. prus. *buccareisis* ‘bukov žir’, lit. *riēšutas = roušutys* ‘lješnjak’, let. *rieksts*, ‘Nuss’ ukazuju da se radi o starijem *kar-*, koji je skratio riječ na drugi slog (*[ka]riesut-*), dok je u pruskom sačuvan vokal (-[a]reis-). Zbog značenja, koje se veže na semanteme ‘žir’ i ‘lješnjak’ te samo u letonskom na ‘orah’, moramo zaključiti da je korijen *kar-* prvotno označivao sve ‘tvrde’ dijelove voća te da je značenje u letonskom sekundarno, vjerojatno dobiveno od Slavena. Kao u litavskom, imamo i u indijskom stind. *Karaka* – ‘ljuska (u kokosa)’ (cf. u Friska).
- d. Zapaža se da je u sufiksu u Slavena i u Grka razlika, pa to treba smatrati indigenom preradbom u sufiksaciji nekog osnovnog pelastičkog oblika.

7. U zaključku rezimiramo naše tvrdnje:

- a. Osnovno *kar-* je svejezični etimon za pojam “tvrđ”, pa se reflektira i u slav. *kora*, *koren*, te u nazivu za sem “orah”.
- b. Osnovni je etimon za pojam “orah, Iuglans regia, Nux gallica” sačuvan u grčkom nazivu, dok se u slavenskom i albanskom reflektira pelastičko gubljenje inicijalnoga *k-* u osnovi *kar-*, koje je zasvjedočeno u Baska, za koje se smatra da su ostatak nekog pelastičkog etnosa.
- c. Slaveni su naziv za semantem “orah” dobili negdje na umjerenom klimatskom području. Slaveni su taj naziv proširili svuda po Slaviji, koju su naselili iz smjera svoje prvotne postojbine.

Literatura:

AA = *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju* (1923) Beograd, ss.

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.

Bertsch, F. (1947) *Geschichte unserer Kulturpflanzen*, Berlin.

Bezljaj, F. (1976) *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana, ss.

ERHS, v. Skok.

ESSJ, v. Bezljaj.

Etimologija, ed. ANSSSR, Moskva.

EWD = Pfeifer, W. (1989) *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, sv. I–III, Berlin.

Frisk, H. (1960) *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, sv. I–III, Heidelberg.

Gluhak, A. (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.

HER, v. Gluhak.

Hubschmid, J. (1965) *Thesaurus praeromanicus*, sv. I–II, Bern.

Ivšić, S. (1970) *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb.

Oštir, K. (1923) *Illyro-Pelasgica*, AA I, 21–69.

Pokorny, J. (1959) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München.

Putanec, V. (1992) *Ubikacija klasičnih toponima SISOPA i SOROGA u Zagreb*, Zagreb.

Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

Trubačev, O. (1982) *Jazykoznanie i etnogeneza Slavjan, Voprosy jazykoznanija*, Moskva.

Vasmer, M. (1953) *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, ss.

**Une contribution à l'explication de l'étymon
slave *orěchъ* et grec *κάρυον, καρύα*
'la noix, le noyer, *Iuglans regia, Nux gallica*'**

Résumé

1° Etant donné que le noyer est indigène dans la zone tempérée de l'Europe, l'auteur se propose de joindre les étymons, peu différents, qui existent chez les Grecs et les Italiques d'un côté, et les Slaves et les Albanais de l'autre.

2° Il constate que l'étymon primordial pour les parties dures des fruits était la racine *kar-* que l'on trouve dans le slave *kora* et *korěňъ* "l'écorce, la racine", mais aussi bien dans la dénomination du fruit de la noix. C'est pourquoi il explique les formes slaves (v. le titre) et albanaise (alb. *arrë*) par la disparition de la consonne initiale *k-* dans l'étymon primordial (disparition documentée aujourd'hui chez les Basques), documenté dans la langue grecque et dans le *carina* ("noyer → la quille → le navire") italique.

3° Les formes grecque et italique ont été transmises par les Pélastes au temps où ils conservaient l'étymon intact tandis que la forme sans consonne initiale a été transmise aux autres par la même population préindo-européenne au temps où celle-ci perdait la consonne initiale.

4° Les Slaves ont reçu leur dénomination du noyer quelque part dans la zone tempérée de l'Europe d'où ils la propagent à tous ses habitats ultérieurs.

5° L'auteur explique aussi les phonétismes de la forme slave:

- a) *orěchъ* < *(k)arěšŭ.
- b) *ě* < *ē* provient du temps préslave où les Slaves possédaient les diphtongues *oi* intactes.
- c) est normal *orěšŭ* > *oreh, orih* et *orah* avec la transition de la *ē/ě* à *a* après les sonnantes. L'ikavisme *orih* apparaît aux 9–10. ss.

Ključne riječi: etimologija, slavenski *orěchъ*, grčki *κάρυον, καρύα*

Mots-clés: etymologie, slave *orěchъ*, grec *κάρυον, καρύα*

**29. Etimologija hrvatskih dijalektizama, prezimena i etnika:
uzvik *rere*, apelativ *rera* 'vrsta pjevanja', *rero* 'katolički
svećenik (glagoljaš)', etnik i prezime *Rera* (Sinj, Lošinj),
ganga 'pjesma, pjevanje (i vrsta pjevanja)'**

Autor proučava hrvatske dijalektalne riječi *rera* i *ganga*, kao i sve izvedenice od tih riječi. Uz to proučava njihovo prostiranje (areu) i etimologiju. Rezultat: radi se o supstratskim reliktima koji su nastali u davnoj prošlosti romanizacijom terena današnje Hrvatske.

1. Osnovni problemi i metoda.

1.1. Neobični dijalektizmi, navedeni u naslovu članka, susreću se u unutrašnjosti

Splita i Makarske, kod Sinja i Imotskoga te u Dubrovniku. Kako je taj kraj u prapovijesti bio naseljen najprije Mediterancima Pelastima, a potom Grcima, Ilirima, Rimljanima, pa romaniziranim i neromaniziranim Ilirima (“Rumunjima” i “Albancima”), a konačno i Slavenima (Hrvatima, Crnogorcima, Srbima, islamiziranim Bošnjacima u BiH), navedene dijalektizme treba jezično proučavati upravo u svezi s tim povijesnim činjenicama.

1.2. U proučavanju ćemo primjenjivati sljedeću metodu:

a. najprije dajemo sve potvrde za ove dijalektizme, s time da se tumače i značenja koja se mogu izvesti na osnovi tih potvrda;

b. traži se etimologija svih tih riječi, s time da se u pomoć uzimaju i antroponimi koji mogu biti u vezi s tim dijalektalnim riječima.

2. Potvrde za dijalektizam *rera* i izvedenice

2.1. Na splitskom području nalazimo opće poznat podrugljiv distih o Sinjanima:

Kad Sinjani zapivaju Rere,

Jedan piva, a drugi se dere.

Tumačenje distiha može biti dvojako: ako se *Rere* čita kao *rere*, tj. kao uzvik, radilo bi se o nekom refrenu koji se javlja na kraju pjesme. No, bolje je ipak uzeti da je riječ o etniku *Rera* koji se daje Sinjanima. Da se to tumačenje može uzeti u obzir, dokazuje naziv željeznice “Stara Rera” koji se još i danas upotrebljava za željeznicu na pruzi Split–Sinj (tako je autor čuo na TV, dne 15.1.1999).

2.2. Vinko Žganec u *Enciklopediji Jugoslavije* (6, 1956: 227) naziva dvopjev s distihom u sinjskom kraju *rera*: “Posebna vrst polifonije su dijafonija tzv. *rere* i *gange* na imotskom kraju.” I Mijatović (str. 16) navodi da je *rera* način pjevanja sličan *gangi* te da se pjeva po Dalmatinskoj zagori, otprilike na području Cetina–Krka.

2.3. Da je postojao podrugljiv naziv *Rera* (dakako, u vezi s našim rezultatima o prostiranju ovog dijalektizma, ne samo u vezi sa Sinjanima), dokazuju prezimena koja susrećemo u Hrvatskoj: *Rera* je prezime u Bužanima u Lici (zabilježeno 1487, cf. AR, s. v.). Izvedena su prezimena odatle: *Rereka* (Lošinj), *Rerečić* (Lošinj).

3. Potvrde za apelativ *ganga* ‘1. pjevanje, 2. vrsta pjevanja i pjesme’

3.1. U *AR* i Hyrkkänena nema potvrde za riječ *ganga*. Ne spominju je ni V. Mažuranić u *Prilozima*, ni Skokov *ERHS*. O *gangi* je ipak napisana ogromna literatura. Spominje je u sintetskom radu Anđelko Mijatović (*Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*, Duvno 1973). On citira radove Branka Marića (1934, 1938), Dunje Rihtman (1968), Cvjetka Rihtmana (1951), Vinka Žganca (1956, 1958). Muzički je riječ o dvopjevu, a V. Žganec izjednačuje *reru* i *gangu* u muzičkom smislu (dvopjev). Krešimir Mlač (na ovitku Mijatovićeve knjige) navodi da *gangu*, ali s nazivom *ekloga*, spominje već 1487. Juraj Šižgorić. Sinonimi za termin *ganga* jesu: *sicavica*, *brojanica*, *rastezavica*, *broja*, *brojka*, *brojnica*, *brojavica*. Izvedenice su od *ganga*: *gangač*, *gangaš* (u smiješnoj složenici ~ *-pajdaš*, čuo na TV 28. 2. 1999), *gangati*, *ganganje*, *gangalica*. Mijatović navodi da je *ganga* posebna vrsta pjevanja, različna od *brojavica*, *treskavica*, *treja*, *džotavica*.

3.2. Za napjev je navedeno (Marić) da je to svekulturni način pjevanja (ima ga čak u Indijanaca u SAD-u). U Hercegovini *gangu* pjevaju uz katolike i muslimani te pravoslavci, pa se odatle može zaključiti da se radi o preuzimanju tog načina pjevanja (*ganga*) iz supstrata. Danas je *ganga* rasprostranjena (prema Mijatoviću, str. 16) u Imotskoj krajini, Duvnu, Livnu i Kupresu, dakle u Hercegovini (na hrvatskoj strani i na strani BiH).

3.3. Nejasan mi se čini slučaj etnonima *Gangar*, koji se daje “Ciganinu” u jednoj potvrđi iz 1895. Navodi je *Rečnik SANU* (s. v.). Postoje dvije mogućnosti tumačenja: *a.* ili je nadimak dan zbog toga što je dotični Rom “rumunjskog” podrijetla, odnosno “govori rumunjski” i nije originalni “indijski” Rom; *b.* ili se radi upravo o obrnutom slučaju, tj. da je riječ o “indijskom” Romu, ako se u nadimku radi o prekranju osnovnog “Ciganin s *Gangesa*”.

3.4. Važna je za etimologiju riječi *ganga* potvrda koju nalazim u središnjem hrvatskom dijalektu na otoku Krku (linija Baška–Vrbnik), koji ima romanski anteponirani član. Tu nalazimo (cf. *ČR* 1–2, 1997): *goanga* = *kanat*, *pjevanje*, *veselica*, *himna*. Dakle, u tom krčkom dijalektu riječ *ganga* označuje općenito svako pjevanje, dok se u terminu koji imamo u Hercegovini radi o suženju značenja termina na jednu posve određenu vrstu pjevanja, na određeni etnografski dvopjev.

4. Prostiranje termina *rera* i *ganga*

4.1. Vrlo nam se važnom čini činjenica da se ta dva termina u vezi s dvopjevom istog oblika danas geografski odnose na dva određena hrvatska i bosanska kraja:

a. *rera* je centrirana na terenu zapadne Dalmatinske zagore.

b. *ganga* je centrirana u Hercegovini (Imotski, Imotska krajina; šire: Duvno, Livno, Kupres).

4.2. Kao prezime *Rera* se susreće i šire (Lika, Lošinj), usp. 2.3.

4.3. Kao apelativ termin *rera* nalazimo čak na dubrovačkom području. Radi se o potvrđi koju nalazimo u dubrovačkim poslovicama 18. st. Poslovica glasi:

U hodže uči bukvicu a u rera ćirilicu.

Poslovica je dakako nastala iza 15. st. (hodža!), ali je termin *rera* na tom području morao postojati davno prije 15. st. Tumačenje se sastoji u tome da *bukvica* ovdje znači ćiriličko pismo, a *ćirilica* glagoljičko. Tumačenje se potvrđuje postojanjem u Dubrovniku i na dubrovačkom području termina *presbyteri sclavici* i *presbyteri chiurillize* kao dviju vrsta “slavenskih” svećenika koji se susreću na tom prostoru, uz “latinisantes” kao prestižnih. Prvi su (*sclavici*) upotrebljavali bosančicu, a drugi (*chiurilliza*) pismo sv. Ćirila, tj. glagoljicu (za sve cf. M. Dinić, *Slovenska služba božja na teritoriju Dubrovačke republike u srednjem veku*, PPP 14, 1934; isti, *Chiurilliza slovenskih popova dubrovačke građe*, PPP 26, 1969; M. Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz 1460*, Slovo 15–16, 1965, osobito str. 103–104: “glagoljaš” pop Mavar boravi na dubrovačkom području od 1471. do 1483; međutim, vrlo je rano, oko 1627, potvrđeno i obrnuto značenje termina, tj. *bukvica* = *glagoljica*, a *ćirilica* = *ćirilica*, tj. *bosančica*, cf. J. Jurić u *Croatia sacra* 4, 1934, str. 147–148, i *Starine JAZU* 24, str. 17–19). To znači da se u toj poslovisci hoće reći da je do-

tični čovjek prevrtljivac (dakle lažac) koji želi biti uz dvije strane, upravo ni uz jednu. U svakom slučaju ta potvrda s dubrovačkog područja dokaz je da je termin *rera* nekada bio lociran na mnogo širem području nego što je to danas.

4.4. I termin *ganga* je nekada bio rasprostranjen na mnogo širem području nego danas: susrećemo ga na terenu Krka, i to sa značenjem koje je prvotno (općenito značenje 'pjevanje'), usp. ovdje 3.4. Ostaje nejasan slučaj nadimka *Gangar* danog "Ciganinu", usp. ovdje 3.3.

5. Etimologija termina *rera*

5.1. Termin *rera* prostirao se nekada (usp. ovdje 4.1.–4.3.) od Dubrovnika do Istre, te u unutrašnjosti te linije, a danas je centriran na terenu Dalmatinske zagore (središte: Sinj).

5.2. Za proučavanje etimologije te riječi najvažniji nam se čini podatak da se radi o riječi sa šireg supstratskog "ilirskog" terena, pa nam to može biti putokaz u istraživanju njezine etimologije. Teško bi se moglo reći da se opozicija *rera* prema *ganga* odnosi na neko supstratsko etničko razgraničenje. Za to bi možda mogao biti dokaz u tome da se, navodno, "ilirski" sufiks *-as* u antroponimiji susreće na oba terena: u Imotskom imamo prezimena *Brnas*, *Maras*, *Milas*, *Munjas*, *Vitas*, a u Sinju nalazimo *Lelas*, *Maras*, *Matas*, *Perasović* (za ilirski sufiks *-as* usp. Mayer II, 248–249: tipovi su *Beuzas*, *Dazas*, u kosim padežima *-antis*; za naša prezimena usp. LP, s. v.).

5.3. P. Skok u *ERHS* ne obrađuje ni apelativa *rera*, ni prezimena *Rera*. V. Mažuranić u *Prilozima* (str. 1244) slaže se jedino s Jirečekom, koji je kazao da se radi o riječi neslavenskog podrijetla. Od etimološkog određenja spominjem mišljenje Đ. Daničića (cf. AR 13, 886), koji misli da se radi o prekrajanju prvotnog *Rera* za *Hercegovac*. No, to je sigurno krivo jer *Rere* nisu u Hercegovini (tu se pjeva *ganga*), nego u sinjskom kraju kod Splita.

5.4. U vezi sa spominjanjem značenja 'prevrtljivac', koje vidi ovdje pod 4.3., možemo povezati tu riječ s "ilirskim" jezikom, koji u paralelnom albanskom ima čitavu seriju uz korijen *ie. ar* "lagati" (Pokorny): alb. *rrenë* f., *e rremë* f. "laž", *rremës/rremacak* (Leotti) "lažac"; s rotacizmom (*n > r*) alb. *rrenë* daje u supstratu *rere*. Problem je jedino u tome kako je na našoj obali došlo do rotacizma ako se on u albanskom javlja u Toska (južni dijalekt), a ne u Gega (sjeverni dijalekt), koji nemaju rotacizma (cf. P. Skok, *A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais*, AA 2, 1925, 325–340). Prema tome moramo zaključiti da je ovaj "albanizam" (= ilirizam) k nama došao posredovanjem "rumunjskog" jezika (= romanski jezik; teren: Hrvatska, Bosna, Crna Gora), koji taj rotacizam ima. P. Skok citira u svom radu slučaj lat. *fontana* "izvor, puč" > (Krk, toponimi) *Funtura* i *Fintira* (cf. AA 2, 333). Drugim riječima, na terenu od Istre do Dubrovnika postojala je u prapovijesti "ilirska" riječ **rene*, koja pod utjecajem nekog romanskog jezika daje našu današnju superstratsku riječ *rere* (odatle onda i *rera* u Sinju i Dubrovniku, *Rera* u Sinju i prezime *Rera* na Lošinju).

5.5. Nastaje pitanje zašto se onda katolički svećenik glagoljaš u dubrovačkoj poslovice 18. st. zove *rera* (usp. ovdje 4.3.). Po mojem mišljenju, to je dokaz da je taj termin (*rera*) prvotno, prije dolaska Slavena u te krajeve, ili i paralelno s mjestimičnim slavenskim su-

životom, označivao “ilirsku” etničku skupinu koja se romanizirala (najvjerojatnije se radi o Ilirima uz urbana središta). Kasnije se termin uzima za označivanje ‘katolik (= pripadnik “rimske” vjere)’ > (u Dubrovniku) ‘katolički svećenik glagoljaš (= priznaje Rimsku crkvu, iako je glagoljaš)’, sve u odnosu na ‘čovjek ortodoksne (= pravoslavne) vjere’ > ‘ortodoksní svećenik (= bukviča)’.

5.6. Termini *rera* i izvedenice mogli su nastati u vremenu kada se Iliri nakon dolaska Rimljana pod utjecajem njihove kulture romaniziraju i velikim dijelom napuštaju svoj ilirski jezik. Odnosi se taj termin na onaj dio jadranske populacije koji prihvaća romanski jezik, za razliku od one populacije koja, zbog raznih razloga (u prvom redu zbog udaljenosti od urbanih središta), ostaje ilirska, tj. nije se romanizirala. Dakako, naknadno će se morati odgovoriti i na pitanje da li se i koliko se pod našim “ilirskim” mora podrazumijevati i neki dio slavenskih etničkih skupina (usp. u mene, *Ubikacija klasičnih toponima SISOPA i SO-ROGA u Zagreb i pitanje prisutnosti Slavena na Balkanu u 1. st. naše ere*, Zagreb 1992).

6. Etimologija riječi *ganga*

6.1. Skokov *ERHS* ne spominje riječi *ganga*, pa ne daje ni etimologije za nju. Izneseno je mišljenje da se u toj riječi radi o albanizmu *kang* (B. Marić u *Sv. Cecilija*, 1938). B. Marić iznosi da “narod” misli da riječ nije albanska, nego da se radi o uzviku koji prati *gangu*, pa je riječ nastala supstantivizacijom uzvika (*gan-gan* > *ganga*). Tu etimologiju (prema uzviku) prihvaća i D. Rihtman, ali navodi da je *ganga* zapravo deverbativ prema *gangati* (ne tumači odakle glagol). Moje je mišljenje da treba napustiti izvođenje prema uzviku već i zbog toga što postoji ista imenica (*ganga*), i to s prvotnim općim značenjem (‘pjesma’), i tamo gdje nema uzvika *gan-gan* (na Krku, usp. ovdje 3.4.).

6.2. Riječ *ganga* je siguran latinizam: lat. *cano*, infinitiv *canere*, ima tri glagolske imenice *cantus*, *cantio* i *canticum*. Ova posljednja imenica (*kantik*), koja se upotrebljava i u Katoličkoj crkvi (usp. J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija, II. Hrvatski kršćanski termini latinskog podrijetla*, Makarska 1964) sa značenjem ‘pjesma u Bibliji koja nije psalam’, daje u rumunjskom *cântic* ‘pjevanje (uz zipku)’, a u albanskom *këngë* (f. pl. *këngëra*, Leotti) “pjevanje, pjesma, himna”. Albanski je oblik nastao tako da je došlo do sinkope *-nic-* > *-nk-* (*cânticu* > **cancu*) i asimilacije po zvučnosti *-nk-* > *-ng-*. U našem je slučaju od **kanga* došlo i do jednačenja početnog bezvučnog *kan-* prema sljedećem slogu, a ono je potvrđeno i na Krku, gdje ima još prvotno, nesuženo značenje.

6.3. Prema tome je naša riječ *ganga* svojevrstan “ilirizam” (nije albanizam u današnjem značenju riječi) na našem priobalju. Budući da moramo pretpostaviti da se radi o “ilirskom” supstratu koji posjeduje tu riječ kao opoziciju terminu *rera*, zaključujemo da termin *ganga* nije niotkud uvezen, već da je tu postojao u etničkim skupinama koje se nisu romanizirale, nego su zadržale svoj “ilirski” jezik. To jest: termin *rera* nalazi se na terenu koji je romaniziran, dok je termin *ganga* zatečen na terenu koji, prije dolaska Hrvata, nije bio potpuno romaniziran. Dosljedno: u terminima *rera* i *ganga* nalazimo potvrdu činjenice da su na Jadranu u nas u prvotno vrijeme postojale dvije etničke skupine, od kojih se jedna, najvjerojatnije zbog blizine urbanih romanskih središta, vrlo rano romanizirala, tj. preuzela jezik obalnih Latina – Romana, a druga je zadržala svoj jezik. Posljedicu tog prvotnog

stanja romaniziranosti i neromaniziranosti imamo danas u Rumunja i Albanaca, koji su u sadašnjosti svedeni na marginu nekadašnjeg šireg prostora, prepustivši nekadašnje svoje prostore slavenskim etničkim skupinama (Hrvatima i ostalima, usp. ovdje 1.1.).

7. Zaključak

7.1. Hrvatski dijalektizmi *rera* i *ganga* posuđenice su iz jezičnog supstrata koji preuzimaju Slaveni Hrvati iza 6. i 7. st. naše ere (usp. ovdje 5.6.).

7.2. Termin *rera* još je jedan dokaz da je romanizacija išla iz smjera urbanih sredina prema seoskim naseljima. Prvi je dokaz u prvotnoj kristijanizaciji: kršćanstvo se širi najprije u većim urbanim sredinama, a potom obuhvaća i manja naselja (odatle termin lat. *paganus* 'poganin' prema lat. *pagus* 'selo').

7.3. Prema tome, zbog termina i opozicije *rera* i *ganga*, možemo zaključiti da je romanizacija Hercegovine (u širokom smislu) izvršena kasnije nego u zaleđu Splita (Sinj). Poznato je da je kraj oko Omiša bio nazivan *Paganija* (10. st., Porfirogenet), a *Regio paganorum* spominje se i u *Životu sv. Agapeta* iz 270. (cf. Jireček, *Die Romanen* I: 61).

7.4. Termini *rera* i *ganga* prvotno su se prostirali na nekom mnogo širem prostoru od Dubrovnika do Istre, upravo na prostoru na kojem su obitavale etničke skupine prvotnih romaniziranih i neromaniziranih "Rumunja" i "Albanaca". Tijekom stoljeća ti su termini suzili značenje na jednu određenu vrstu pjevanja te su centrirani na zaista uskom prostoru, dok je termin *rera* u okolici Dubrovnika u povijesno vrijeme sveden na podrugljivu oznaku za (katoličkog) svećenika glagoljaša. Ti termini prate nestajanje ili redukciju prostora etničkih skupina koje su ih stvorile na osnovi prvotnih leksema.

7.5. Kako su zabilježeni u pripjevu (refrenu) i uskliku *re-re* i *gan-gan*, moramo zaključiti da su oni nastali u času kada se u svijesti govornika više ne "etimiziraju" osnovne leksije u prvotnom značenju (kao apelativi), pa se čak javlja mišljenje da apelativ nastaje od uzvika.

Literatura

AA = *Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju* (1923) Beograd.

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.

ČR = *Čakavska rič*, Split.

Hyrkkänen, J. (1973) *Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts*, Helsinki.

Dinić, M. (1934) *Slovenska služba na teritoriju dubrovačke republike*, PPP14.

Dinić, M. (1960) *Chiurilize slovenskih popova dubrovačke građe*, PPP 6.

ERHS, v. Skok.

Leotti, A. (1937) *Dizionario albanese-italiano*, Rim.

LP = *Leksik prezimena RH* (1976) Zagreb.

- Mayer, A. (1957, 1959) *Die Sprache der alten Illyrier*, sv. I–II, Beč.
- Mažuranić, V. (1908–1929) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
- Mijatović, A. (1973) *Ganga, pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*, Duvno [neki autori citiraju se prema podatku koji daje A. Mijatović].
- Pantelić, M. (1965) Glagoljski brevijar popa Mavra iz 1460, *Slovo*, 15–16.
PPP = Prilozi Pavla Popovića, Beograd.
- Putanec, V. (1992) *Ubikacija klasičnih toponima SISOPA i SOROGA u Zagreb i pitanje prisutnosti Slavena na Balkanu u 1. st. naše ere*, Zagreb.
- Rečnik SANU = Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog govora* (1959–) Beograd.
- Skok, P. (1971–1974) *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Skok, P. (1923) *A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais*, AA 2, Beograd.

**Etymologie des dialectismes croates:
interjection *rere*, appellatifs *rera* ‘sorte du chant populaire’ et *rero* ‘prêtre
glagolitique’,
ethnique et nom de famille *Rera* (Sinj, Lika);
ganga ‘le chant, la chanson’**

Résumé

1° L’interjection *rere* provient du refrain accompagnant la mélodie du texte du chant diaphonique dit *rera*.

2° L’appellatif *rera*, mais aussi bien les dérivés *rero* et *Rera* (ethnique et nom de famille), proviennent de l’illyrien (en parallèle: albanais) *rrenë* ‘le mensonge’, rhotacisé en **rrerë*, chez nous croatisé en *rera*. La forme rhotacisée a été obtenue par médiation d’une langue romanisée qui a eu ce rhotacisme (le type: lat. *fontana* > *Funtura*, toponyme à l’île de Krk).

3° L’appellatif *ganga* provient du lat. *canticum* (en roumain *cântic*) > **cantigu* > **cangu* > (assimilation sonorisante) > **gangu* > *ganga* (existe aujourd’hui en alb. *këngë*; provient de l’état de **cangu*).

4° Les mots dialectaux *rera* et *ganga* sont aujourd’hui aréalement centrés sur le terrain de la Zagora dalmate et de la Zagora dite Krajina, toujours arrière-pays de la côte dalmate vis-à-vis de Split et de la ligne de Omiš–Makarska.

5° L’auteur traite tous les autres problèmes concernant l’existence de ces mots dialectaux, mais aussi bien tous leurs dérivés existant aujourd’hui en Croatie (ethnique et nom de famille, et autres) ainsi que les conclusions qui en proviennent pour la question de l’ethnogénèse de la nation croate.

Ključne riječi: etimologija, uzvik *rere*, apelativ *rera* ‘vrsta pjevanja’, *rero* ‘katolički svećenik (glagoljaš)’, etnik i prezime *Rera*, *ganga* ‘pjesma, pjevanje (i vrsta pjevanja)’

Mots-clés: étymologie, interjection *rere*, appellatifs *rera* ‘sorte du chant populaire’ et *rero* ‘prêtre glagolitique’, ethnique et nom de famille *Rera*, *ganga* ‘le chant, la chanson’

30. Etimologija hrvatskog hapaksa (Mikalja 1651, Vitezović oko 1700) *silaj* = *silas* ‘domovina, domaja’

Autor proučava hapaks *silaj* i *silas* u značenju ‘ognjište, domovina’, koji se nalazi u Mikalje (1651) i Vitezovića (oko 1700). Analizom dolazi do zaključka da je riječ o turcizmu iz kruga “našijenaca” koji se nalaze u Temišvaru u Turskoj za boravka Mikaljina u tom gradu od 1637. do 1645. Oblik *silas* je tiskarska pogreška.

1. Lingvistička etimološka znanost ima zadaću otkriti postanje svih leksičkih jedinica koje se javljaju u komunikaciji, pa stoga protumačiti i postanje onih riječi koje se rijetko javljaju (hapakse < grč. ἄπαξ ‘jednom’). Stoga ovdje želimo riješiti slučaj jedne riječi koja se javlja samo u dva hrvatska leksikografa, i to u leksikografa Jakova Mikalje (1651) i Pavla Vitezovića (oko 1700).

2. U Mikaljinu *Rječniku* iz 1651. nailazimo za isto značenje na dva oblika riječi *silaj* i *silas*, tj. imamo:

A. s. v. *silaj, vilajet, domovina, mjesto gdi tko stoji* = *paese, patria = patria, sedes, regio alicuius, patrii lares.*

B. s. v. *vilajet, silas, domovina = patria = haec patria.*

C. s. v. *domovina, mjesto u koje se tko rodi = patria = patria, patrii lares.*

3. U Vitezovićevu rukopisnom *Lexicon latino-illyricum* (oko 1700, original se čuva u Metropolitani, u Zagrebu, br. 112) nalazimo samo s. v.

A. *patrii lares = silaj.*

B. *lar*, ima frazu *patrii lares = domovina, starijih priđih kuća* (s. v. *lar* nema ni *silaj* ni *silas!*).

C. *patria = domovina, vilajet, otadžbina.*

D. *sedes = stolac, stolica, sidalica* (nema Mikaljina *silaj, silas!*).

E. *lar*, u početku natuknice ima *lar, aedes = kuća, hiža, domovina, stan*. Ima i frazu *ad suum larem familiarem redire*. Usp. ovdje 2.B.

4. *AR* s. v.:

A. *silaj* unosi sve kako stoji u Mikalje s. v. *silaj* (v. gore 2.A.).

Krivo veli da se tu nalazi riječ *silas* jer se ta varijanta nalazi s. v. *vilajet* (v. gore 2.B.). *AR* nije naveo da se s. v. *vilajet* nalazi i riječ *silas* (navodi samo istoznačnicu *patria*).

B. *silas* veli da je to riječ koju Mikalja ima s. v. *vilajet*, a ne postoji kao samostalna natuknica u tom rječniku (nema je u abecednom redu). Tu *AR* navodi da su obje riječi (*silaj* i *silas*) “nepouzdan” s obzirom na navedeno značenje. Redaktor rječnika imao je pred tim natuknicu *silaj* sa značenjem ‘pašnjača (za kubure)’, pa ga je to zbunilo te je riječ *silaj* u ovom drugom značenju proglasio “nepouzdanom”. O obliku *silas* nije ništa rekao. Odlučio se za *silaj* jer je mislio da će valjda biti primarniji oblik kada ga nalazi i u Vitezovića.

5. U nas zaista postoji pokrajinski turcizam *silaj* u varijantama *silah*, *silaj*, *silav*, *silaf*, *siljaf*, *svilaj* (usp. *AR*, *ERHS*, Škaljić), sve < tur. *silâh* ‘oružje, (njem.) Waffe’ < ar. *silah* (usp. Škaljić, *ERHS*, s. v.). Postoji i bug. *siljah*, rum. *sileáf*, arum. *sileáf* = *sileafe*, grč. *σελάχι*, alb. *silâh*. Dakle, riječ je o turcizmu koji se udomaćio svugdje gdje se našao islam.

6. Kako o obliku *silaj* = *silas* ‘domovina, domaja’ do sada nije dano nikakvo etimološko objašnjenje (nemaju ga ni Škaljić, ni *ERHS*), ne treba iznositi ni kritike. Opaska o “nepouzdanosti” ovog leksema koju daje *AR* za nas znači tek da je etimologija te leksije redaktoru nepoznata zbog vrlo dobro dokumentiranog homonima (v. ovdje t. 5.).

7. Kako je riječ *silaj* = *silas* u tom značenju zabilježena samo kod Mikalje i Vitezovića, a s druge strane znamo da se Vitezović za građu svoga rječnika koristio i Mikaljom (usp. najnoviji rad: Z. Meštrović – N. Vajs, “Blago jezika slovinskoga” J. Mikalje – jedan od leksikografskih izvora za “Lexicon latino-illyricum” P. Vitezovića, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 21, 1995, str. 139–155), moramo zaključiti da je jedini izvor za tu riječ Mikalja. Vitezović je, našavši u Mikalje latinsku frazu *patrii lares* (v. gore 2.A. i 2.C.), jednostavno prepisao Mikaljinu natuknicu *silaj* (v. gore 2.A.) kao istoznačnicu za *patrii lares*. Pod natuknicom *patria* u njega nalazimo samo Mikaljine *domovina*, *vilajet* (v. gore 2. B.), a ispustio je oblik *silas*, vjerojatno stoga što je smatrao da je lik *silaj* bolji, a lik *silas* krivo upisan. Tu u Vitezovića nalazimo i kritiku ove Mikaljine varijante (*silas* sa -s). Dakle, prema Vitezoviću bi lik *silas* bio tiskarska pogreška.

8. Preostaje nam protumačiti Mikaljin hapaks *silaj* = *silas*. Za Mikalju znamo da je boravio u Rimu i Dubrovniku, a u Turskoj u Temišvaru (danas *Timișoară* = *Temišvar* u Rumunjskoj, Rumunjski Banat) od 1637. do 1645, gdje je, uz dušobrižnički posao, svih tih godina izrađivao svoj rječnik *Blago jezika slovinskoga ili slovník* (tiskan u Loretu i Ankonu od 1649. do 1651), pa je razumljivo da je tu mogao pokupiti pokoju riječ, a s tamošnjim “našijencima” i pokoji turcizam. Dok za turcizam *silah* = *silaj* ‘pašnjača’ (v. gore t. 5.) postoje mnoge potvrde iz naših krajeva, za riječ *silaj* = *silas* ‘domovina, domaja’, ako je turcizam, nema nikakve potvrde da se igdje govorio. To znači da ga je Mikalja čuo u Temišvaru kod naših ljudi (trgovci, Dubrovčani). U turskom jeziku navedeni turcizam *silah* dolazi od tur. *silâh*, ali u turskom doista postoje i riječi *sila* (sa *ı*, a ne *i*) u značenju ‘posjet u domovinu’ te složenica *daussıla* (tur. *da-* u složenicama znači ‘bol, bolest’) ‘nostalgija za domovinom’, a *silacı* znači ‘onaj (putnik, povratnik) koji ide u svoj zavičaj, domovinu, na svoje ognjište’. Kako u turcizmima u Bosni nalazimo za *ı* > *i*, samo turcizam *jilduz* = *ilduz* za tur. *yıldız*, i to samo u prvom slogu, dok za isti glas u drugom slogu imamo *u* (cf. Škaljić, “zamjenjivanje” vokala, str. 36–38), moramo za refleks u *silaj* ‘domovina’ protumačiti dvije stvari: prvo, kako je došlo do refleksa *ı* > *i*, a drugo, kako je došlo do dodavanja nastavka *-aj* u toj riječi. Mislimo da je riječ *silaj* bila vrlo česta u ustima “našijenaca”, putnika povratnika, koji su govorili dakako i turski, pa do prave adaptacije riječi

nije ni došlo, tj. do refleksa $i > u$, do kojeg bi trebalo doći da se riječ našla kroz duži period u ustima naših ljudi. Prijelaz riječi *sila* u *silaj* mogao je nastati ili naslonom na sinonim u našem jeziku *zavičaj* (*sila* + *zavičaj* [AR s. v. *zavičaj*, potvrđeno od 17. st., dijalektalno štokavski, ikavski, Slávonija, Dalmacija, Bosna, Lika, Srbija, riječi nema u Belostenca, Jambrešića] = *silaj*) ili dekompozicijom turske sintagme u tur. *silaya gitmek* ‘vraćam se u domovinu’, gdje je *silaya* dalo našu riječ *silaj*.

9. Sada je zanimljivo i pitanje nastanka varijante *silas* kao sinonima za *silaj*. Naveli smo da je Vitezović tu varijantu najvjerojatnije smatrao greškom ili čak tiskarskom pogreškom. No, za Mikaljin oblik moglo bi se reći dvoje:

A. ili je na listiću s kojega je tekst prepisan, kasnije tiskan, za *-aj* završno *j* bilo napisano bez točke pa je to, zbog sličnosti grafije, preneseno kao *s* (možda i kao tiskarska pogreška za vrijeme tiskanja),

B. ili je i Mikalja pokušao etimologizirati o toj riječi, pa je zagledao u rječnike, i tu u grčkom jeziku našao grč. *σέλας* ‘vatra na ognjištu’, te je lat. *patrii lares* povezao s ‘ognjištem’ i preinačio zabilježeni pučki turcizam *silaj* u *silas*.

Meni se od tih dviju mogućnosti u tumačenju varijante *silas* prva čini vjerojatnijom. Mikalja je imao na terenu potvrđen oblik *silaj* i ništa ga nije nukalo da ga mijenja: lijepo ga je s. v. *silaj* “opisao” pa zašto bi ga kasnije, nakon četiri abecedna slova, mijenjao. Dakle, varijanta *silas* bila bi očito tiskarska pogreška.

Literatura

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.
Bailly, A. (1950) *Dictionnaire grec-français*, Pariz.
Barcianu, P. (1900) *Dicționar român-germân și germân-român*, Sibiu.
Dicționarul limbii române moderne (1958) Bukurešt.
ERHS, v. Skok.
Frisk, H. (1960) *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
Leotti, A. (1937) *Dizionario albanese-italiano*, Rim.
Mikalja, J. (1651) *Blago jezika slovinskoga ili slovnik*, Ankona.
Mladenov, S. (1941) *Etimologičeski i pravopisen rečnikъ na bŭlgarskija ezikъ*, Sofija.
Papahagi, T. (1963) *Dicționarul dialectal aromân*, Bukurešt.
Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
Škaljić, A. (1973) *Turcizmi u srpskohrvatsko-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo.
Vitezović, P. (rukopis, oko 1700) *Lexicon latino-illyricum*.

Etymologie d'un "hapax" croate (Mikalja 1651, Vitezović cca 1700): *silaj* = *silas* 'la patrie, le foyer'

Résumé

1° Les mots *silaj* et *silas* au sens de 'la patrie, le foyer' se trouvent seulement dans deux dictionnaires croates, celui de Jacques Mikalja "Le trésor de la langue croate" (1651) et dans le dictionnaire manuscrit de Paul Vitezović (latin-croate, écrit vers 1700). La variante *silas* n'apparaît pas dans le dictionnaire de Vitezović, mais seulement dans celui de Mikalja.

2° A la base de l'analyse du texte des deux dictionnaires l'auteur constate que Vitezović a copié dans le dictionnaire de Mikalja, pour le mot-souche *patrii lares*, le mot *silaj*. L'autre forme, celle de *silas*, le plus vraisemblablement a été qualifiée par Vitezović comme une coquille d'imprimerie.

3° Dans toutes les langues balkaniques (Bulgarie, Serbie, Macédoine, Monténégro, Bosnie, Roumanie, Albanie) existe, avec maintes variantes, l'islamisme dialectal (les turcismes) le turc *silah* au sens 'les armes à feu': chez nous sont attestées les formes *silah*, *silaj*, *silav*, *silaf*, *siljaf*, *svilaj*. Nulle part n'est pas retrouvé le mot *silaj* (ou *silas*) au sens de 'la patrie, le foyer paternel'. L'auteur constate qu'il s'agit d'un autre turcisme, contenant la voyelle dans la première syllabe. C'est le mot turc *sila* 'la visite, le retour à la patrie, au foyer', d'où aussi le turc *daussila* 'la nostalgie' (le turc *da-* dans les composés veut dire 'la maladie') et *silaci* 'le voyageur au retour au foyer paternel, à la patrie'. A la base de ce mot, les 'nôtres', les 'compatriotes' se trouvant à l'étranger (Temešvar = Timișoara, aujourd'hui Roumanie, l'auteur du dictionnaire Mikalja y séjourna en 1637–1645) ont forgé le mot *silaj* ajoutant un *-j*, ou imitant l'idioglottisme *zavičaj* (*sila* > *sila* + *zavičaj* = *silaj*) ou bien sous l'action de décomposition du syntagme turc *silaya gitmek* 'aller au foyer paternel, à la patrie'.

4° Etant donné que les turcismes donnent rarement *i* > *i* (aujourd'hui seulement le turc *yıldız* > *jilduz*, *ilduz*), l'auteur explique le turcisme *silaj* par l'entourage où le turc était aussi une des langues parlées. L'auteur qualifie la forme *silas* d'une coquille d'imprimerie.

Ključne riječi: etimologija, hrvatski hapaks *silaj* = *silas* 'domovina, domaja'

Mots-clés: etymologie, "hapax" croate, *silaj* = *silas* 'la patrie, le foyer'

31. Etimologija i prostorna povijest građevinskog termina *sprat* 'kat' u Hrvata, Srba, Crnogoraca i Bosanaca

Autor tumači nastanak riječi *sprat* 'kat' (metateza od *strop*).

1. Kada pogledamo termine za pojam 'kat' u drugih Slavena, konstatirat ćemo da tu nema ništa slično terminu *sprat* o kojemu pišemo: ukr. *poverh*, rusin. *poverh* ('iznad'), rus. *этаж*, slovč. *poschodí*, češ. *patro*, *puda*, *poschodí* (tu adj. *patrový*).

2. Da bismo odgovorili na pitanje centra iradijacije ovog termina, upotrijebit ćemo dva puta koji nam mogu odgovoriti na to pitanje. Prvi će nam put biti potvrde u leksikografiji: ako u nekim leksikografskim djelima termin ne postoji, onda to znači da termina nema na terenu za koji je rječnik primarno rađen (to se odnosi za kajkavski teren na rječnike Belostenca [1740] i Jambrešića [1742]). Isto tako, drugi će nam put biti da pokušamo uspostaviti neku sliku lingvističke geografije za taj termin.

3. Etimologiju tog termina ne nalazimo ni u *ERHS* P. Skoka, ni u *AR*. Ovaj zadnji izvor potvrđuje riječ iz Šuleka i Popovića od leksikografa, a od pisaca iz Martića (*Osvetnici*, 1861–1883), pa bi to bio prvi podatak za to da se riječ govori u Bosni (G. Martić [1822–1905] je iz Rastovca kod Posušja). Od etimologa ni Bezljaj u *ESSJ* nema riječi *sprat*.

4. Inače, riječ *sprat* donose i svi “ilirski” rječnici iz 1. polovice 19. st.: Mažuranić–Užarević 1842: *Stockwerk* = *pod, kat, sprat*; Veselić 1854: *Stockwerk* = *pod, kat, sprat*; Drobnić 1846–1949: *sprat*, v. *pod, kat*. U Šulekovu *Znanstvenom nazivlju* (1874–1875, I, 1072) nalazimo veliki članak s. v. *sprat*, sa sinonimima *pod, boj, kat: podzemni sprat, prizemni, pozemni sprat, donji sprat* = *doljnica* = franc. *bas-étage, rez-de-chaussée*; *glavni sprat* = franc. *bel étage*, *gornji sprat* = *gornjica* = tal. *piano superiore*; *jednoga sprata* = tal. *di uno piano*. U Šulekovu *Njemačko-hrvatskom rječniku* iz 1860. nalazimo slično: *Stockwerk* = *sprat, pod, boj, vulg. (!) kat*.

5. Od geografskih potvrda, osim u Martića, nalazimo i potvrde iz Vojvodine. V. Mihajlović u *Građi* (1972, 1974, I: 254) samo navodi potvrdu za *kat* iz 1727. g., koja je tuđica za domaću riječ *sprat*. Isti autor u *Posrbicama* (1982, 1984, II: 457) s. v. *sprat* donosi potvrdu iz 1815, ali tu za *sprat* navodi samo kontaktni sinonim iz *Zabavnika* (1815: 3): u *trećem spratu (katu)*; *kuća ta ima dva sprata (kata)* [*Novaja srpska aritmetika* 1815: 977]. U tim *Posrbicama* nalazimo i prvu etimologiju leksema: *katъ e tur(ski) a srb(ski) ne bi li moglo biti spratъ, gornica (Serbskij narodni list, 1845: 228)*; *boj je tur(ski) a srb(ski) rastъ ili visina čoveka, statura; odtuda kuća na edinъ boj, na dva boja srb(ski), na edanъ, na dva sprata po slovačkomu, na dve gornice po slovenskomu (Serbskij narodni list, 1845: 294)*. Što se tiče etimologije, nisam mogao potvrditi da je *sprat* slovačka riječ, ni da je *gornica* slovenska. Na osnovi tih potvrda iz Vojvodine može se zaključiti da je *sprat* indigena riječ na tom terenu (*kat* je turcizam); turcizam *boj* govori se u Srbiji, na Kosmetu i u Bosni. Za Dalmaciju nemamo potvrda da bi se tu govorila riječ *sprat*: nema je Vrančićev rječnik (1595), ni Ardelio della Bella (1728, 1785). J. Stulli, od kojega bismo očekivali da će imati i riječ *sprat*, jer on inače ima i svu silu “slavenizama”, nema te riječi: u *Vocabolario italiano-ilirico-latino* (Dubrovnik 1810) donosi: *piano* = *pod* (nema *sprat*).

6. Prema tome, želi li se utvrditi iradijacijsko središte odakle kreće riječ *sprat* na ostali teren, treba reći da se radi o Vojvodini, Srbiji i Bosni. U “ilirsko” vrijeme u 19. st. čitav se teren smatra jednim lingvističkim terenom, pa se riječ javlja i u “ilirskoj” leksikografiji, odatle jednako i u Šuleka (1860, 1874–1875). Prvi je o riječi *sprat* progovorio Tomo Maretić u *Jezičnom savjetniku* iz 1924: on se čudi odakle se riječ javlja prvi put u “ilirskom” *Njemačko-hrvatskom rječniku* I. Mažuranića i J. Užarevića iz 1842. i ustanovljuje četiri činjenice: a. riječ nije potvrđena u starini u pisaca (on ne zna za potvrde iz Vojvodine!), b. nema je ni u jednom drugom slavenskom jeziku, c. nema je ni u kojem neslavenskom jeziku, d. nema potvrda iz živih govora. Pišući o rječniku Mažuranić–Užarevića (1892), Vladoje Dukut u članku o tom rječniku (*Rječnik Mažuranića–Užarevića*, Rad JAZU br. 257,

1937, str. 83–132) prenosi sve navedene misli T. Maretića, a naročito ističe njegovu tvrdnju da ne vjeruje da bi riječ bila “izmišljena”. Na str. 131. donosi da D. Isajlović (*Nemačko-srpski rečnik*, 1847) također ima riječ *sprat*, pa iznosi mišljenje da ju je Isajlović uzeo iz rječnika Mažuranić–Užarevića (1842), kojim se rječnikom Isajlović i inače koristio. Prema našim navodima, riječ *sprat* je i srpska, te baš nju nije Isajlović trebao uzeti iz tog izvora.

7. Od rječnika “razlika” između hrvatskog i srpskog književnog jezika *Razlike* P. Guberine i K. Krstića ne unose riječ *sprat*. Međutim, dva kasnija teksta navode je kao “srbizam”. *Jezični savjetnik* S. Pavešića i grupe suradnika iz 1971. navodi: “Govori se u istočnim krajevima, u zapadnim se kaže: *kat*; pokrajinske su riječi: *pod*, *boj*.” Neobična sudbina riječi: turcizmi imaju prednost pred slavizmima. Drugi je rječnik “razlika” rječnik V. Brodnjaka iz 1991. On citira:

sprat = *kat*.

spratni = *katni*.

spratna kuća = *kuća na kat ili više katova*.

Prema tome, riječ *sprat* tijekom 20. st. doživljava se kao “istočna” riječ, a to nalazimo i u rječnicima koji se bave “razlikama” među književnim jezicima hrvatskim i srpskim. Ipak, riječ prodire među Hrvate: J. Velikanović – N. Andrić u *Šta je šta, stvarni hrvatski rječnik u slikama* (Zagreb, 1938) u tom slikovnom rječniku imaju samo *izbočeni sprat*, te zatim kao kontaktni sinonim *prvi kat*, *sprat* te samo turcizam *drugi kat*, *prvi kat* (čini se da on daje prednost turcizmu). Od leksikografskih “čuda” bilježim da ovu “istočnu” riječ nije zabilježio, inače “dijalektalni”, Vukov *Srpski rečnik* (31898). Dosljedno je nema ni Broz–Ivekovićev *Hrvatski rječnik* iz 1901, koji ide stopama Vuka Stefanovića Karadžića.

8. Nakon dugog promišljanja, jer postoji veliko šarenilo u toj terminologiji u susjednim jezicima na Balkanu i na Mediteranu, ja sam se odlučio u riječi *sprat* vidjeti običnu metatezu prema inače općeslavenskom građevinskom terminu *strop*, koji (cf. Vasmer: rus. *strop* “Zimmerdecke, Dachboden”, ukr. *strip*, bjelorus. *strop*, strus. i stbug. *stropъ*, bug. *strop* “1. Dachboden. 2. Stocwerk”, slov. *strop*, češ. i polj. *strop*; Maretić [u *Savjetniku* iz 1924] smatra riječ *strop* posuđenicom iz ruskoga ili češkoga, ali valja upozoriti da postoji ipak i na kajkavskom i čakavskom terenu) upravo u Bugara znači i ‘Stockwerk’ kao i naš *sprat*: *strop* > (*t - p* > *p - t*) **sprot* > (s naslonom na neku riječ) *sprat*. Riječ je mogla u slavenski doći i preko nekog oblika gdje je *strop* bilo preglašeno *o* > *ö*, slično kao u dalmatoromanskom tipa *panis* > *pen*, *casa* > *chesa* (1348–1365, 1440), tj. na prvotnom terenu riječ je glasila **spröt*, a to je dalo *sprat*. Dakle bi se radilo i o interferenciji dvaju jezičnih sustava. Imam potvrdu (gđa Gabrić-Bagarić) da u Sarajevu govore *sprat* u gradu, a *boj* na selu (to je turcizam).

9. Smatram slavizmom alb. *spreth* u značenju ‘1. avant-toit, 2. visière’ (tako V. Kokona, *Fjalor shqip-frangjisht*, Tirana 1974. [riječ *spreth* nema Leotti!]); ‘nadstrešnica’ u *Fjalor serbokroatisht-shqip* (Priština 1974).

10. U zaključku tvrdimo da jedinstveni, dosada neprotumačen leksem *sprat*, koji prvotno susrećemo na terenu Srbije i Bosne, predstavlja metatezu prema dobro potvrđenom slavizmu *strop* 'kat'. Vokalizam *o > a* može predstavljati utjecaj nekog supstrata. Leksem se u naše vrijeme proširio i u Hrvata i u Crnogoraca (prvotno je postojao u Srba i Bosanaca; nema ga u turskom!). Naši ga "razlikaši" drže "srbizmom" i daju prednost turcizmu *kat*, koji se tako našao i tamo gdje postoji vrlo malo turcizama (u kajkavaca i čakavaca).

Literatura

- AR = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.
- Belostenec, I. – Orlović, J. (1740) *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aeternarium*, Zagreb.
- Bezljaj, F. (1976) *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I, Ljubljana, ss.
- Brodnjak, V. (1991) *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb.
- Broz, I. – Iveković, F. (1901) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Della Bella, A. (1728, 1785) *Dizionario italiano-latino-illirico*, Venecija.
- Drobnić, J. – Mažuranić, S. (1846–1849) *Ilirsko-němačko-talijanski mali rěčnik*, Beč.
- Dukat, V. (1937) Rječnik Mažuranić–Užarevića, *Rad JAZU*, 257, 83–132, Zagreb.
- ERHS*, v. Skok.
- Fjalor serbokroatisht-shqip* (1974) Priština.
- Guberina, P. – Krstić, K. (1940) *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Isajlović, D. (1847) *Nemačko-srpski rečnik*, Beograd.
- Jambrešić, A. – Sušnik, F. (1742) *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb.
- Jezični savjetnik* (1971) S. Pavešić i suradnici (ur.) Zagreb.
- Kokona, V. (1974) *Fjalor shqip-frengjisht*, Tirana.
- Leotti, A. (1937) *Dizionario albanese-italiano*, Rim.
- Maretić, T. (1924) *Jezični savjetnik*, Zagreb.
- Mažuranić, I. – Užarević, J. (1842) *Němačko-ilirski slovar*, Zagreb.
- Mihajlović, V. (1972–1974) *Građa za rečnik stranih reči*, Novi Sad.
- Mihajlović, V. (1982, 1983) *Posrbice*, Novi Sad.
- Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Stefanović Karadžić, V. (1898) *Srpski rečnik*, Beograd.
- Stulli, J. (1810) *Vocabolario italiano-ilirico-latino*, Dubrovnik.

- Šulek, B. (1860) *Němačko-hrvatski rječnik*, Zagreb.
Šulek, B. (1874–1875) *Hrvatsko-němačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Zagreb.
Vasmer, M. (1953) *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I–III, Heidelberg, ss.
Velikanović, I. – Andrić, N. (1938) *Šta je šta, stvarni hrvatski rječnik u slikama*, Zagreb.
Veselić (Fröhlich), R. V. (1853, 1854) *Rěčnik němačkoga i ilirskoga jezika*, I–II, Zagreb.
Vrančić, F. (1595) *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*, Venecija.

Etymologie et historique spatial du terme en bâtiment *sprat* ‘étage, bel étage’ en Croatie, Serbie, Monténégro et Bosnie

Résumé

¹ L’auteur constate que le terme *sprat* ‘étage’ ne trouve sa parallèle ni chez d’autres Slaves ni en kaïkavien ni en čakavien. Aux temps “illyriens” (première moitié du 19ème s.) le terme apparaît en lexicographie (Mažuranić–Užarević, Veselić, Drobnić, Šulek [1860, 1874–1875]. Dans les lettres, on trouve une attestation de 1861 (Martić, terrain: Bosnie) et en Vojvodine (1815). Les dictionnaires dalmates neregistrent pas le terme ce qui veut dire qu’il n’était pas domicilié ni en Dalmatie. On constate aussi que le centre d’irradiation de ce terme représente le terrain de Vojvodine, de la Serbie et de la Bosnie.

² En 1924 T. Maretić en premier parle sur le terme et il dit qu’il ne croit pas qu’il s’agisse d’un mot “inventé”.

³ Les dictionnaires des “différences” entre les langues littéraires serbe et croate (1971, 1991) donnent la préférence au mot turc *kat* ‘étage’ par rapport au mot *sprat*.

⁴ Vers la fin de l’article, l’auteur donne son explication étymologique. Il croit qu’il s’agit d’une simple métathèse *sprat* < (t - p > p - t) *strop*, par la voie de **sprot*, avec interférence du substrat.

⁵ L’albanais *spreth* (attesté dans “Fjalor” de 1974; manquant chez Leotti) est expliqué par l’auteur comme étant un slavisme.

Ključne riječi: etimologija, građevinski termin *sprat* ‘kat’

Mots-clés: etymologie, terme en bâtiment *sprat* ‘étage, bel étage’

32. Prezime *Štambuk* u hrvatskoj antroponimiji

Autor prati postanak prezimena *Štambuk* i izvodi etimologiju toga prezimena iz tal. *Stambuco* ‘registar plemićkih obitelji’ (germanizam *Stammbuch*).

1. Prezime *Štambuk* u hrvatskoj je antroponimiji germanskog podrijetla, jednako kao i prezime *Štajduhar*¹. Jedina je razlika u putovima kako dolaze u Hrvatsku: prezime

¹ Usp. autor, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 20, 1994.

Štambuk dolazi preko Venecije, a prezime *Štajduhar* izravno iz Austrije, dakako, zajedno s nosiocima tih prezimena.

2. Upravo je začudna proširenost prezimena *Štambuk* na hrvatskim prostorima. Na osnovi *LP* proizlazi da se 1948. u Hrvatskoj prezime *Štambuk* nalazi:

- A. po jedna obitelj u: *Bitelić* (Sinj), *Breznički Hum* (Zelina), *Dubrovnik*, *Ivanovo Selo* (Grubišno Polje), *Knin*, *Komiža*, *Makarska*, *Milna* (na Braču), *Otočac*, *Popovača*, *Podravska Slatina*, *Pučišća*, *Selca* (na Hvaru), *Senj*, *Solin* (kod Splita), *Starigrad*, *Supetar*, *Vukovar*, *Zadar*.
- B. u više od jedne obitelji nalaze se nosioci ovog prezimena u: *Bogomolje* (na Hvaru) 2 ob., *Hvar* 4 ob., *Jelsa* 2 ob., *Povlja* (na Braču) 8 ob., *Selca* (na Braču) 46 ob., *Split* 34 ob., *Splitska* (na Braču) 3 ob., *Sumartin* 2 ob., *Vrboska* (na Hvaru) 3 ob., *Zagreb* 20 ob.
- C. u *LP* ima po Dalmaciji i nešto nosilaca ovog prezimena bez obitelji (radi se ili o doseljenim radnicima ili o obitelji koja izumire): *Duba* (Korčula), *Metković*, *Mokošica* (kod Dubrovnika), *Rogoznica* (kod Šibenika), *Zaostrog* (kod Makarske).

3. Kritički pristup ovoj raširenosti sastoji se u pitanju radi li se o monogenezi nosilaca tog prezimena ili o poligenezi, jer postoji mogućnost da je i drugdje, a ne samo u Veneciji, postojao apelativ *štambuk* prema njem. *Stamm buch*. To bi se moglo odnositi naročito na prezimena u sjevernoj Hrvatskoj (Breznički Hum, Ivanovo Selo [Grubišno Polje], Otočac, Popovača, Senj, Vukovar). Definitivno bi se moglo to pitanje riješiti uvidom u župne matice i u samu povijest pojedine obitelji.

4. U slučaju dalmatinskih nosilaca prezimena *Štambuk* najvjerojatnije je da se radi o monogenezi, tj. o širenju obitelji i njezinih potomaka. Prema današnjem stanju prezimena (usp. *LP*) iradijacijska točka tog širenja bila bi Selca kod Povalja (46 obitelji) i grad Split (34 obitelji). Prema M. Vrsaloviću², nosioci se ovog prezimena izravno iz Venecije nastanjuju na Braču. No, može se postaviti i teza da se najprije naseljuju u Splitu, a iz Splita se dalje sele na Brač. Ovu teoriju potvrđuje podatak da jedna grana obitelji nosi nadimak "Bajamonti", a to je poznato splitsko prezime. Na Braču se javljaju tek u 18. st.³

5. Važan podatak za jezičnu povijest (etimologiju) tog prezimena daje nam M. Vrsalović⁴, koji navodi da se obitelj u Pragu zove *Standelperger*, a u Veneciji *Standelperger detto Stambuco*. Za praško prezime iznosim da se radi o nazivu stanovnika (sufiks *-er*) koji ima vezu sa *Standelpergom* (njem. književno *Standelberg*). Osnovno *Ständel* = *Stendel* može se odnositi na fitonim (ime biljci koja tu [na brdu] raste) ili na njem. *Ständer* = *Stentel* (15. st., usp. Weigand–Hirt) 'uspravno u zemlju zabijen stup, na vrhu s oznakom vlasnika', a

² *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50, 1932.

³ Prema Jutronić, *Zbornik...*, 34.

⁴ Prinosi iz bračkih starina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50, 1932.

-berg dokazuje da bi se radilo o stupu na vrhu brda kao oznaci vlasnika. Dakle bi prezime *Standelberger* prvotno bilo nadimak čovjeku podrijetlom s tog posjeda.

6. Za etimologiju prvotnog obiteljskog prezimena koje je obitelj nosila u Pragu iznio sam za mene najvjerojatnije jezično postanje. Bolje smo sreće s nadimkom koji je obitelj dobila u Veneciji (*Stambuco*). Za tal. *stambuco* (1639; -*buco* za -*bucco* je mletački izgovor talijanskih “*doppia*”) *DEI* izvodi etimologiju iz njem. *Stambbuch* “album s popisom plemstva ili klupskih članova”. Slično Weigand–Hirt (p. 946) navodi: *Stambbuch* (1629) “knjiga u koju se upisuju plemenski (plemstvo) članovi ili prijatelji”. Jednako najnoviji *EWD* (Berlin 1989) donosi s. v. *Stamm: Stambbuch* “(16. st.) registar, knjiga u koju se upisuju članovi obitelji i plemena (plemstva)” te (17. st.) “knjiga u koju se upisuju prijatelji i znanci”. Godine koje smo naveli za starinu riječi u njemačkom i talijanskom jeziku upućuju na to da se u nas prezime *Štambuk* nije moglo javiti prije 18. st., odnosno u Splitu možda već koncem 17. st.

7. Treba odgovoriti na pitanje zašto su u Veneciji *Standelbergeri* dobili nadimak *Stambuco*. Prije svega treba reći da se u talijanskom ovo germansko prezime zaista teško izgovaralo, pa je prirodno došlo do toga da se zamijeni nekim nadimkom. Nadimak je načinjen, po mojem mišljenju, s “naslonom” na *st-* i *-b-* koje imamo u germanskom prezimenu. Tako se prezime (iz nadimka) *Stambuco* ovim početnim nosiocima prezimena u Veneciji neobično svidjelo, pa i zbog “plemenitog” značenja apelativa u talijanskom jeziku.

8. Ovdje smo progovorili o još jednom prezimenu u hrvatskoj antroponimiji koje je s jezičnog motrišta germanskog podrijetla. Ujedno smo pokušali etimološki protumačiti početno germansko prezime obitelji. Potvrđeno je da u hrvatsku antroponimiju to prezime nije moglo doći prije 18. st. (u Split možda koncem 17. st.), što potvrđuju i potvrde o apelativu *stambucco* u talijanskom jeziku.

Literatura

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.

DEI = *Dizionario etimologico italiana* (1948–1957) Firenca.

EWD = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (1989) Berlin.

Jutronić, A. (1950) Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, 34, Zagreb.

LP = *Leksik prezimena RH* (1976) Zagreb.

Putanec, V. (1994) Etimološki prinosi, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 20, Zagreb.

Vrsalović, M. (1932) Prinosi iz bračkih starina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50, Split.

Weigand, F. – Hirt, H. (1968) *Deutsches Wörterbuch*, Berlin.

Nom de famille *Štambuk* dans l'anthroponymie croate

Résumé

1° L'auteur discute ici un anthroponyme croate de provenance étymologique germanique. Il s'agit du nom de famille *Štambuk* se trouvant aujourd'hui partout en Croatie.

2° La famille provient de Prague où elle s'appelait *Standelberger*. À Venise, la famille obtint le sobriquet *Stambuco*. Vers la fin du 17ème et au 18ème ss. elle s'implanta à Split et à l'île de Brač.

3° L'auteur essaie d'expliquer le nom que la famille portait à Prague. Aussi, essaie-t-il d'expliquer le sobriquet italien *stambuco* par l'appui sur le *st-* et le *-b-* figurant dans le nom de famille germanique.

4° L'auteur représente la dilatation de ce nom de famille en Croatie d'aujourd'hui discutant le problème de la poligénèse de celui-ci.

5° L'auteur constate que le sobriquet provient de l'ital. *stambucco* (16ème et 17ème ss.) 'registre de familles nobles ou autres' qui est ici un germanisme: all. *stambuch* à la même signification.

Ključne riječi: etimologija, hrvatska antroponimija, prezime *Štambuk*

Mots-clés: etymologie, anthroponymie croate, famille *Štambuk*

33. Prajezični pelastičko-baskijski relik: hrv. *šuga* '1. svrab, 2. krasta'

Današnja književna riječ *šuga* zapravo je prajezični pelastičko-baskijski relik.

1. Posve je razumljivo da je i prajezična zajednica (Pelasti) za bolest koju danas zovemo *šuga* imala svoj termin. Teoretski gledano, relikti takve prajezične terminologije sačuvali su se na prostoru koji je zatvoren za druge utjecaje u tom smislu da se tu upravo čuva neka najstarija prajezična terminologija (npr. Crna Gora za oblik sa *šo-*).

2. Prema *AR* termin *šuga* posvjedočuju Stulli ("sorte di rognai cani!"), Vuk, Popović, Iveković, Daničić (u *Bibliji*), ljekaruše (što je, dakako, posve prirodno jer se radi o bolesti). Terenski, riječ je, prema *AR*, rasprostranjena u Bosni, Srijemu, Slavoniji i Srbiji. Izvedena su značenja: 1. lišaj na drveću (Slavonija, mjesto Bošnjaci), 2. preneseno o svakoj vrsti propalice. Postoji i mnoštvo derivata prema osnovi: *šugavac*, *ošugaviti*, *šugavica*, *šugavost*, itd. Nema je na kajkavskom terenu, a na Braču (potvrda P. Šimunović) označuje 'bolest kože u konja'. "Ilirski" rječnici opisuju termin kao "vrsta svraba (njem. *Krätze*, tal. *rogna [sorte]*"): bilježe je J. Drobnić (1846–1849), R. Veselić-Fröhlich (oba dijela, 1853, 1854), I. Mažuranić–J. Užarević (1842), itd.

3. Cilj nam nije bio dati geografiju riječi, već otkriti podrijetlo te leksije, s time da postane jasno i prvotno značenje te leksije. Postoji u albanskom alb. *shógë* (Leotti) "plješivost", *shógët* "1. plješiv, ćelav, 2. pust, bez bilja". *Fjalor serbokroatisht-shqip* (Kosovo 1974): *plješiv* = *shogan*, *shogët*; *plješivac* = *shog(u)*. Početno *šo-* *AR* potvrđuje samo u Crnoj Gori:

šoga 'isto što šuga', izvedenice šogav, (prezime) Šogo, (ime) Šogoje, (o čovjeku krastave glave) šogonja. Prema tome, crnogorsko šo- slaže se s albanskim šo- (upravo sho-) i to je početni vokalizam leksije. Prijelaz šo- u šu- slavenska je pojava (tipa: tal. *toccare* > *tokati* > *tukati*). U slavenskoj fonetici ne poznajemo prijelaza *u* u *o*! Prema tome će prvotno značenje leksije biti 'plješiv (o glavi, ćelav, i preneseno o prostoru)', a značenje 'svrab' i 'krasta' bit će izvedena značenja: ćelav čovjek "češe" se po glavi, pa nastaje "svrabljivost" i odatle "šugavost". Uglavnom se početno značenje odnosi na nemanje kose u ćelava čovjeka.

4. U naslovu članka navedeno je da se radi o prajezičnom reliktu. Da bi se to dokazalo, treba "ilirsko" = albansko *shogu* potvrditi u Baskiji, jer se za Baske smatra da su ostatak mediteranskih predilirskih i predslavenskih Pelasta. J. Hubschmid, *Thesaurus praeromanicus* (I, 24, 1963, Bern) donosi: kürn. *gačal* "Grind, Schorf", kürn. *gachal* "gale". Ako -*al* smatramo sufiksom, ostaje nam *gač-*, što metatezom prelazi u *čag-*, pa odatle imamo (kratko *a* prelazi u *o*) **išog-* > *šog-* (sačuvano u albanskom i u Crnoj Gori) > (posve slavizirano) *šug-* u *šuga*.

5. P. Skok u *ERHS* smatra da se u ovoj leksiji (*šuga*) radi o balkanskom turcizmu (tur. *şuga*) te da je riječ proširena u Rumunja (rum. *şuga*) i Bugara (bug. *şuga* 'svrab, njem. Krätze, Grind'). P. Skok ne navodi albanske navedene oblike (alb. *shógë*), nego za albanski navodi *xhugë*, što nema Leotti.

6. Kako i u staroturkom nalazimo *čog*, ali sa značenjem '1. bljesak, sijanje, sjaj, 2. žar, plamen', moramo i za našu prajezičnu leksiju uzeti prvotno značenje sa semantikom 'blijestanje' na glavi ćelava čovjeka, odakle polazi značenje 'plješiv' i 'svrabljiv', 'šugav', s time da je već u pelastičkom postojalo ovo drugo izvedeno značenje.

7. Ovdje smo utvrdili da je već u Pelasta postojao pojam i termin za nj 'ćelav', 'krastav', 'šugav', što nam dokazuje i semantika ove prajezične leksije kao i fonetika koja dakako ima i svoje prijelazne oblike. Danas se taj leksem sačuvao samo u Bugara, Rumunja, Srba, Hrvata, Turaka, Crnogoraca (tu samo u obliku sa šo-!) i Albanaca te Baska.

Literatura

- AR* = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.
Drevnetjurskij slovarʹ (1969) Lenjingrad.
Drobnic, J. – Mažuranić, A. (1846–1849) *Ilirsko-němačko-talijanski mali rěčnik*, Beč.
Fjalor serbokroatisht-shqip (1974) Kosovo.
Hubschmid, J. (1963) *Thesaurus praeromanicus*, I, Bern.
Leotti, A. (1937) *Dizionario albanese-italiano*, Rim.

- Mažuranić, I. – Užarević, J. (1842) *Deutsch-illirisches Wörterbuch*, Zagreb.
Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
Veselić (Fröhlich), R. V. (1853, 1854) *Rěčnik němačkoga i ilirskoga jezika*, I–II, Zagreb.

Un reliquat linguistique en provenance des temps pélastiques: croate *šuga* ‘1. la gale, 2. la scabie’

Résumé

1° L’auteur trouve que le mot croate d’aujourd’hui *šuga* (existe aussi en Serbie, au Monténégro [ici seulement à forme -*šo*], en Bosnie, Srijem, Croatie, Bulgarie, Roumanie, Turquie balcanique) doit être relié à l’alb. *Shógë* ‘la calvitie’ [à *šo-* répété par le monténégrin *šoga, šogav, Šogo, Šogoje, šogonja*]. Aussi, constate-t-il que les formes à *šo-* sont primitives (*šo-* > *šu-*, un phonétisme slave du type ital. *toccare* > *tokati* > *tukati*).

2° L’auteur constate également l’existence de la même lexie en Basque (kürn. *gaçal* ‘la gale’), ainsi que la provenance de la forme *šoga* = *šuga* d’une métathèse de *gač-* en Basque en **čag-* > **šag-* > (*a* > *o*: un phénomène slave) *šog-* > *šoga* (en Albanie et au Monténégro) > *šuga* (partout ailleurs).

3° Le mot a été transmis par les Pélastes aux Illyriens (les Albanais) et ensuite aux Slaves se trouvant sur les bords de la Méditerranée. Le mot se repère aujourd’hui comme nous l’avons constaté au nro 1°.

Ključne riječi: pelastičko-baskijski relikv, hrvatska riječ *šuga* ‘1. svrab, 2. krasta’

Mots-clés: reliquat linguistique en provenance des temps pélastiques, mot croate *šuga* ‘1. la gale, 2. la scabie’

34. Još jedan hrvatski enološki termin mediteranskog podrijetla: *tribidrag(a)* ‘grožđe koje dozrije već u srpnju’

Autor je već 1964. utvrdio da u našoj enološkoj terminologiji postoje grecizmi, među inima *opolo*. U članku autor nalazi još jedan prerađeni grecizam *tribidraga* < gr. *πρωϊκορπος*.

1. Sigurno je da je prvotno podrijetlo vinove loze (lat. *Vitis vinifera*) iz mediteranskog pojasa, te da odatle ta biljka osvaja i druge terene.

2. Sigurno je stoga da se među današnjim hrvatskim vinogradarskim terminima, koji su zaista mnogobrojni, nalaze i mnogi jezični relikvi koji su postojali ovdje na Mediteranu i prije dolaska Slavena (Hrvata i drugih) na obale Sredozemlja.

3. Tako sam već 1964. utvrdio da je naš naziv *opolo* grčkog podrijetla (< grč. *ἀπαλός* ‘mekan, nježan’, usp. autor, *Zadarska revija* 13, 1964, 311–313, te *ERHS* 2, 561: tu je prva potvrda iz 1386, potvrđeno za Šibenik, Dubrovnik, Poljica, Brač; izvedenice: uz *opol, opolo* i *opolit, opolac*; hrvatski se prevodi sa “samotok, vino vergine”). Prema tome, u ovom se

nazivu radi o grecizmu koji su preuzeli naši ljudi kad su se našli uz obalu i trebali termin za “vino vergine, samotok”, za vrlo fino vino u kojem nema trpkosti.

4. Ovdje nas zanima još jedan enološki termin, koji je zabilježen u Mikalje (1651), a prenose ga Stulli (1806), Bella (1728), Vitezović (rukopis, oko 1700), Belostenec (1740), potvrđeno u dijalektu u Drveniku u Dalmaciji (usp. *AR*).

5. Značenje u Mikalje: s. v. *grozdje* nema spomena ovom terminu, premda ima za “grozdje koje najprija sazrije = *uva lugliatica* (u tal. *lugliatica* odnosi se na svako “rano voće”) = “*uva praecocia*”. Tek s. v. *tribidrag* nalazimo “grozdje koje sazrije prije = *uva praecocia*”. U Drveniku se veli *loza tribidraga*. S *tre-* piše *AR* za Bellu, Stullija, Belostenca.

6. Kod opola se radilo o “samotoku”, “vino vergine”, vinu prvom što istekne i nema nikakve trpkosti. U slučaju termina *tribidraga* i *trebidraga* radi se o grožđu koje prvo i najranije dozrije, tj. već u srpnju (ostalo grožđe dozrijeva većinom u rujnu). Stoga i talijanski i latinski naziv o tome govore: tal. *uva lugliatica* (= srpanjsko grožđe), lat. *uva praecocia* (= rano grožđe).

7. Naša jezična svijest etimizacijom dovodi taj termin na *drag* ‘mio’ te *trebi-* = *tribi-* s ‘(hipokoristik) *trba, triba*’ = *trbuh*, tj. *tribidraga* (f. prema *loza*) je ‘draga trbuhu’, ‘slatka za jedenje’. Za oblik s *tre-* i *tri-* za *trbuh* usp. *tribuhь* ‘želudac’ u starocrkvenoslavenskom (Miklošič).

8. Premda se radi o najranijem “voću”, pa je stoga “trbuhu” *drago*, kao složenica gotovo je nevjerojatna za takvu terminologiju. Stoga smatram da se sigurno radi o “prekranju”, “adaptaciji” u našem jeziku neke strane riječi, nekog jezičnog relikta.

9. Za “rano voće” u Friska zaista nalazimo adjektiv *πρωϊκαρπος* (-*καρπος* = plod, voće!) “s ranim dozrijevanjem voća”. Da bismo odatle dobili našu riječ koja se “naslanja” na *trbuh* i adjektiv *drag*, moralo je proći dosta prijelaznih oblika koje danas možemo samo rekonstruirati: *πρωϊκαρπος* > **prikarp* > (u slavenskom metateza *karp* > *krap*!) **trikrap* > **triprak* > **tribrak* > *tribidrag*. Uglavnom, radilo bi se o ekspresivnom preinačivanju jednog enološkog mediteranskog grecizma u slavenskim ustima koje dovodi do veze s “trbuhu drag”.

10. Ovdje smo ustanovili da se u terminologiji vinove loze u našem jeziku nalaze dva grecizma kao jezični relikti. Nije isključeno da će ih biti i više s obzirom na to da se u toj terminologiji radi prvenstveno o jednoj mediteranskoj biljci. Tu su terminologiju naši preci naslijedili, tj. preuzeli i adaptirali svojem jezičnom sustavu.

Literatura

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.
ERHS, v. Skok.
Frisk, H. (1960–1972) *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
Mikalja, J. (1648–1651) *Blago jezika slovinskoga ili slovník*, Loreto–Ancona.
Miklosich, F. (1862–1865) *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Beč.
Putanec, V. (1964) Enološke etimologije, 1. opolo, *Zadarska revija*, 13, 311–313.
Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

Encore un autre terme énologique croate de provenance méditerranéenne: *tribidrag* '(lat.) uva praecocia, (ital.) uva lugliatica'

Résumé

1° Dans la terminologie énologique croate l'auteur a découvert en 1964 un grécisme (*opolo* > grec ἀπαλός). Ici, il trouve un autre grécisme dans le terme d'aujourd'hui *tribidrag(a)* '(ital.) uva lugliatica'.

2° Le terme proviendrait du grec *πρωίκαρπος* qui veut dire "à la maturation précoce (en parlant des fruits en général)". Pour aboutir à *tribidrag* le terme aurait subi maintes interférences: **prikarp* > **prikrap* > **trikrap* > **triprak* > **tribrak* > *tribidrag(a)*.

Ključne riječi: hrvatski enološki termin, mediteransko podrijetlo, *tribidrag(a)* 'grožđe koje dozrije već u srpnju'

Mots-clés: terme énologique croate, provenance méditerranéenne, *tribidrag* '(lat.) uva praecocia, (ital.) uva lugliatica'

35. Etimologija hrvatskog teološkog termina *vaodani* (16–19. st.) 'laki (grijev)'

Autor prati sve oblike pridjeva *vaodani* u značenju 'mali (grijev)' koji se javljaju u našoj literaturi i leksikografiji od 16. do 19. stoljeća, te donosi i etimologiju ovog neobičnog termina.

1. Ovdje želim istražiti etimološko postanje jednog od najneobičnijih teoloških termina, koji se javlja u našoj književnosti od 16. pa i do 19. st. (Stulli). Riječ je o terminu *vaodani*, koji kao adjektiv stoji uz imenicu *grijev* (*vaodani grijev*).

2. Teološka rasprava o grijehu zove se u stručnoj terminologiji hamartiologija (prema grecizmu *hamartija* = griješenje, grijeh; glagol je grč. *ἁμαρτάνω* 'griješim'). Naši teolozi od najstarijih vremena u toj su terminologiji morali prevoditi i termin za 'mali grijeh'.

3. Javlja se zaista i dosta takvih termina, zajedno s izvedenicama:

A. Bartol Kašić u rukopisnom *Hrvatsko-talijanskom rječniku* (1599) ima: *vaodani* = *veniale*. On je taj termin unio u rječnik nezavisno od svog predloška Vrančićeva rječnika, koji ima samo *venia* = *otpušćenje* (nema *venialis!*). Isti pisac (Kašić) u *Zrcalu* (1631) ne unosi taj termin. Tu ima: “*neka ne može poznati ispovjednik jesu li nijesu li (grijesi) smrtni ili veniali, mali, te ako se volja protivi... napasti, ne može biti grijeh smrtni, mogao bi biti venial ili mali grijeh.*”

B. *AR* s. v. *vaodan* navodi od leksikografa potvrdu iz Mikalje (1651: *grijeh mali, odpuštljivi, vaodanji*), uz napomenu da je potvrđen i oblik *vaodenji*, ali ne navodi izvor. Od pisaca navodi Budinića (1583: *od grihov odpustljivih ili vaodanjih koji se zovu veniali* [usp. potvrdu iz Mikalje]. *Grih jest trojak... istočni, smrtni; vaodani, ili odpustljivi. Prigrišenja vsakdanja ili vaodanja ili odpustljiva*) i Komulovića (1606: *Cijeća grijehov istočnih, smrtnih i vaodanih ili odpustljivih.*)

C. *AR* (20, 555) ima i izvedenice:

- *vaodati* ‘oprostiti’ (iz Budinića: *sebi i inim opraštaju, vaodaju i ohajaju zakon pošćenja ili posta*);
- *vaodatan* (Budinić: ‘oprostiv’, sa sinonimom *tamašan* [*AR* s. v. ne bilježi ovo teološko značenje, nego ima samo značenje ‘smiješan, šaljiv’, a potvrđuje ga i iz Marina Držića u 16. st.; riječ dolazi iz tal. *tamascià* (*DEL*: 1617) “spettacolo”; *AR* potvrđuje i femininum *tamaša* ‘šala, lakrdija’]);
- *vaodavati* (Stulli: “condonare, remittere”);
- *vaodavljiv* (Budinić: *šagrišuje lagahto i vaodavljivo*);
- *vaodanje* (Budinić: *odpušćenje i vaodanje negovo grijeha*), za lat. *maior est iniquitas mea quam ut veniam mereor* ima: *Vekše je bezakonje moje, neže da vaodanje dostoju*);
- *vaodenje* (Stulli [on navodi da je “iz glagoljskog misala”]: *vaodenje* = lat. *indulgentia*).

D. U *Zrcalo od ispovijesti* (Rim, 1606, ²1633) spomenuti Aleksandar Komulović (usp. gore B.) ima zaista mnoštvo potvrda:

- p. 9: *koji su smartni grijesi a koji veniali, ili vaodani... jošte svaki ima se čuvati i od venialih koliko može;*
- p. 13: *ne poslušati starijih u male stvari grijeh je venial ili vaodani;*
- p. 14: *misliti zlo od družih hoteći i nuditi zlo od njih bez uzroka u velike stvari grijeh je smartni, a u male vaodani;*
- p. 14: *posumnjati u stvari od vjere... grijeh je vaodani;*
- p. 14: *virovati u sne i u čare... grijeh je vaodani;*
- p. 15: *pomisliti da Bog ne čini dobro u nike stvari... grijeh je vaodani;*
- p. 15: *požuditi zlo družim... grijeh je vaodani;*
- p. 15: *ožalovati od dobra iskarnjega... bez volje odlučene, grijeh je vaodani;*
- p. 16: *reći laž brez kletve... grijeh je vaodani;*
- p. 18: *prokleti... družih... da ne sarcem da jim ono zlo dojde, grijeh je vaodani;*

- p. 18: *zvati vraga... da ga odnese... ne imajući tu misal ni sarce, grijeh je vaodani;*
p. 19: *prokleti dan, vodu, vitar... ne imajući misal ni sarce prokleti Boga koji je to stvorio, grijeh je vaodani;*
p. 20: *prokleti dan današnji... grijeh je vaodani;*
p. 20: *prokleti dan današnji za sve da taj dan jest velik blagdan, ne imajući volju ni sarce prokleti... grijeh je vaodani;*
p. 20: *reći zlo od družijeh... da u male stvari grijeh je vaodani;*
p. 22: *biti se... ne imajući tako volju... grijeh je vaodani;*
p. 22: *nenaviditi družih... u male stvari... grijeh je vaodani.*

E. Interesantan je slučaj prevoditelja u Gverina Tihica (1533, cf. Ivšić, *Starine* 42, str. 209), koji talijanski tekst sa *peccatti veniali* prevodi kao *grisi prostilni*. Dakle, on ne zna za sveprisutni adjektiv *vaodani*. Kako je tvoren njegov adjektiv, može se vidjeti na osnovi samoga tekst. Tu stoji *mali grisi prostilni svi jesu proščeni po tom svetom pomazanju* (govor je o čovjeku na smrtnoj postelji koji prima posljednju pomast). Tvorba je dakle prema *prostiti* = *oprostiti*, tj. radi se o grijehu koji je *oprostiv*. U svakom slučaju, Gverinov pridjev *prostilan* je neka “učena” tvorba prema imenicama na *-ilo*, sa sufiksom *-an* (**prostilo* > adj. *prostilan*, najvjerojatnije prema *-ilan*, koji imamo “elipsom” autora ove tvorbe u suf. *-[av]ilis/-[ib]ilis* > hrv. *-[ab]ilan/-[ib]ilan* [tip. lat. *infallibilis* > hrv. *infallibilan*, u lat. ima *remissibilis* i *venibilis* ‘opostiv’).

F. Splićanin Matija Alberti u pismu upućenom 29. 11. 1607. recenzira *Zrcalo* Aleksandra Komulovića (usp. ovdje potvrde za *vaodani* pod *D.*), tj. njegovu terminologiju u tekstu, ali on na neki začuđujući način krivo ili hotimično krivo čita sve Komulovićeve potvrde ne kao *vaodani*, nego kao *naodani* (tu je najvjerojatnije njegova “etimologija” riječi jer riječ “želi” vezati za osnovu *dan*, prema lat. *quotidianus*), pa veli:

“De più mi par che si deve schivar a non adoperar alcune parole abstratte se ben nostrane, come quella che Vostra Signoria mette *grih naodani* per il *peccato venial*. La parola *naodano* vuol dir nella lingua nostra *quodiano*, et così si dice anco *hlib nasc naodani* ma col parlar antico, che hor non è in uso et si dice *sfagdagni*. Et così à mio iudicio simil parole abstratte che sono in uso si devono tralasciar et si poteva dir *grih mali* che con tutti comunemente parlano et intendono meglio che dir *naodani*” (cf. F. Fancev, *Vrela i prinosi*, 6, 1936, str. 13–14).

G. U vezi s “etimologijom” koju zastupa M. Alberti (v. naprijed *F.*) treba ipak istaknuti da *AR* nema adjektiva *naodani*. *AR* s. v. *nahodan* ima značenja “1. invenibilis, nalažljiv” te “2.” u primjeru *ali griši krstjanin koji viruje... doisto je to jedna nahodna zloća* moramo misliti da se radi o pridjevu prema *hoditi*, tj. *nahod*, sa značenjem ‘običan’ (‘obična zloća’). Ovaj Albertijev termin nema ni poznati Josip Šetka (*Hrvatska kršćanska terminologija*, 21976; on doduše nema ni termina *vaodani*!). Šetka citira Dobretića (1782), koji ima *grihe prosne* (> *prostne* = ‘oprostive’) *oliti veniale*. *Prinosi* (1908–1922) Antuna Mažuranića imaju potvrda za izvedenicu od *dan*: *vadanji* (*svite vadanje* [1460] = *odjeća za svaki dan*; *trud vadnjeni* [Hvarkinja]). Dakle, ni on nema lika *naodani*. U ostalih Slavena ipak nalazimo i osnovu *dan* za terminologiju koju istražujemo: F. Wagner (*Universae phraseologi-*

ae thesaurus, 1750) navodi posebnu natuknicu *veniale peccatum*, te tu navodi, uz njem. *lässliche Sünden*, da se u češkom može reći za *quotidianus* u *peccatum quotidianum* i *všedni* “svagdanji”. Dakako, osnova *dan* nalazi se u svim slavinama u prvotnom prijevodu “Očenaša” iz *Biblije*, koji je prijevod (lik *svagdanji*) u nas i danas takav:

za Luc. 11, 3–4 imamo:

a. Grčki tekst: τὸν ἄρτον, ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

b. Vulgata: *panem nostrum superstantialem* (danas: *quotidianum*) *da nobis hodie*.

c. U *Marijanskom Evandjelju* (10. st.) imamo *nasoštъnъ*, u *Savinoj knjizi* (12. st.) *dnevъnъ*, u *Zografskom Evandjelju nadъnevъnъ*, u *Hrvojevu Misalu* (15. st.) *hleбъ našъ vsedanni daj nam dъnъsъ* (u *Illirico* 4, 14. st. slično). Dakle, nigdje u slavinama ne postoji oblik *naodani* koji citira navedeni Alberti u svom pismu iz 1607. On je oblik *naodani* očito izmislio želeći ga “etimološki” vezati za osnovu *dan*.

4. Želimo li odgovoriti na pitanje kako je tvoren oblik *vaodani* koji istražujemo, potrebno je zagledati i u crkvenu terminologiju koja se nalazi kao paralela u latinskom i grčkom jeziku. U latinskoj terminologiji za *venia* ‘oprost’ dolazi vrlo rano i pridjev “potentiv” na *-abilis veniabilis* (Prudentius i Sidonius, 4. i 5. st., cf. *Gaffiot*) “oprostiv = (lat.) *venialis*”. U talijanskom se to prevodi s *veniale* (14. st., cf. *DEI*). Tu postoji i imenica *venialità*. U francuskom je to *véniel* (13. st.).

5. U grčkoj kršćanskoj terminologiji nalazimo za “opraštanje” tri glagola: ἀφίημι, ἀπολύειν, ἀποστέλλω. Od tih grč. ἀφίημι znači uz ostalo ‘opraštanje duga’ i ‘opraštanje pogreške’ (Izokrat, 5. st. prije Krista; Demosten, 4. st. prije Krista; Septuaginta, 3. st. prije Krista; Platon, 5. st. prije Krista, cf. *Bailly*). Dakle je značenje ‘oprost’ za tu riječ u grčkom postojalo davno prije pojave kršćanstva, koje za tu terminologiju uzima prastari grčki glagol. Njegova je etimologija: ἀπό + ἵημι > ἀφίημι = *od+pustiti*.

6. Kako je sigurno da za grč. ἀπό- u grčkom terminu ἀπό+ἵημι > ἀφίημι, moramo u slavenskom dobiti *va-*, smatram da se u terminu *vaodani* nalazi slavensko kalkiranje grčkoga glagola prema grč. ἀφίημι. Vrlo je značajno međutim da ni u Miklošičevu *Lexiconu* ni u *Handwörterbuchu* Sadnik–Aitzetmüllerovu ne nalazimo tvorbe za **oddati* sa *va-*, tj. *vb-* (tako i *Slovník jazyka staroslavěnského*, Prag 1959, ss.). Tu nalazimo za “remissio” (o grijehu) samo: *otъdanie* = grč. ἄφεσις lat. *remissio*; *otъdati* “verzeihen, erlassen”. Oblik sa *vb-* nalazim tek u crkvenoslavenskim tekstovima hrvatske redakcije. Dok u *Illyr.* 4. (14. st.) i u *Pazinskom fragmentu* (14. st.) nalazimo *otъdanie grěchovъ*, tek u *Vatikanskom brevijaru* (I, 14. st.) i u *Brevijaru Vida Omišljanina* (1396) nalazimo *vbotdanie* ‘indulgentia’ i (u *Vida Omišljanina*) *vbotdanie i otrěšenie i... otpuštenie vsěhъ grěhъ našihъ*. Značilo bi to da je ova prefiksna tvorba nastala negdje u Hrvatskoj, ali dakako i ona potječe s neke pramatice koja je kalkirala osnovni grčki predložak.

7. Jasno je zašto toliko inzistiram na toj tvorbi s prefikslnim elementom *vb-* u

вѣотѣданіе. To je stoga što jedino tom tvorbom uspijevam protumačiti naš izraz *vaodani*, koji tumačim u ovom radu, a s druge strane nalazim ga samo u hrvatskoj crkvenoj terminologiji. Dakle, od *вѣотѣдати* tvori se particip pasivni *вѣотѣданъ* (i imenica odatle *вѣотѣданіе*). Taj particip u hrvatskom daje (s *вѣ-* > *va-* po tipu *вѣсѣ* > *vas, sav, вѣскрѣсѣ* > *vaskrs, dъhnъti* > *dahnuti*) *vaotѣdanъ* > *vaotdan* > (*td* > *dd* > *d* tipa *odtuđiti* > *otuđiti*) *vaodan*, određeno *vaodani*, imenica *vaodanje*. Prema tome, sve su ostale tvorbe, koje smo naveli gore pod 3. A.–F., sekundarne i treba ih tumačiti na sljedeći način:

- *vaodanji* će biti palatalizacija prema *svakidanji, svagdanji*;
- *vaodenje* će biti prema participu koji bismo dobili prema infinitivu *vaoditi* (imenicu *vaodenje* ima Budinić, v. gore t. 3.);
- *vaodati* je infinitiv tvoren prema pridjevu *vaodan*;
- *vaodatan* je u Budinića prema glagolu *vaodati* (tip *dohvatiti* > *dohvatan, obuhvatiti* > *sveobuhvatan, dodati* > *dodatan, podati [se]* > *podatan, 'podatljiv'*) u značenju *venibilis*, dakle vrsta potentiva kao u pridjeva na *-iv/-ljiv*;
- *vaodavati* je prema tipu *dati* > *davati*;
- *vaodavljiv* je prema tipu *ispraviti* > *ispravljiv*, dakle *vaodavati* > *vaodavljiv*;
- *vaodanje* je glagolska imenica prema *vaodati*: *vaodan* > *vaodanje*;
- *vaodenje* je Budinićeva tvorba prema *vaoditi* (v. naprijed);
- posebno smo protumačili oblike *naodani, prostilan* i *prostan* (v. ovdje 3. E. F. G.): Albertijev oblik (v. gore 3. F.) nastao je u vezi s “etimologiziranjem” te prekrajanjem osnovnog *vaodani* u vezi s imenicom *dan*.

Oblik *prostilan* je protumačen naprijed pod 3. E., *prostan* pod 3. G., *tamašan* pod 3. C.

8. U zaključku sažimljem:

- a. da smo ustanovili da je hrvatski teološki izraz *vaodani* za *laci* (grijev), koji se javlja u našoj teološkoj knjizi od 16. do 19. st., nastao prema crkvenoslavenskom izrazu hrvatske redakcije *вѣотѣдати* ‘oprostiti, otpustiti’, koji je u našim glagoljaškim tekstovima zabilježen u 14. st., a koji sa svoje strane predstavlja prastari kalk prema grčkom glagolu *ἀφίημι* ‘oprostiti, otpustiti’;
- b. da se radi o “učenoj” tvorbi (da je prava pučka tvorba, dobili bismo nešto kao u *вѣскрѣсѣ* > *uskrs*), koji su kao kalk načinili naši glagoljaši, koji su je zatim predali našim teolozima “latinisantes”, pa se tako taj termin našao kasnije i u našoj “latiničkoj” teološkoj literaturi;
- c. kada se gubi veza s osnovnom etimologijom (etimizacija, deetimizacija, reetimizacija), javljaju se u nas i druge tvorbe koje osnovnu riječ dovode u vezu s *hoditi*, s riječju *dan* i s pridjevom *svagdanji*. S motrišta znanosti o jeziku to je posve razumljiva pojava;
- d. danas je riječ *vaodani* potpuno nestala iz uporabe, dakako jednako kao i sve njezine izvedenice i prekrajanja koja smo naveli, te ju je zamijenila riječ, upravo pridjev *mali* i *laci* (grijev) u opreci prema *veliki* ili *teški* (grijev).

Literatura

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) Zagreb.
Bailly, A. (1950) *Dictionnaire grec-français*, Paris.
DEI = Battisti G. – Alessio G. (1950) *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, ss.
Gaffiot, F. (1934) *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris.
Kašić, B. (1990) *Hrvatsko-talijanski rječnik*, Zagreb.
Ivšić, S., Prijevod “Lucidara” Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533, *Starine JAZU*, 42.
Maretić, T. (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
Matešić, J. (1965–1967) *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Wiesbaden.
Mažuranić, V. (1908–1923) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
Miklosich, F. (1862–1865) *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Beč.
Sadnik, L. – Aitzetmüller, R. (1955) *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg.
Šetka, J. (1976) *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split.
VP = *Vrela i prinosi* (1932) Sarajevo–Zagreb, ss.
Wagner, F. (1701) *Universae phraseologiae latinae corpus* [rječnik lat.-njem.-madž.-češ.], Trnava.

Bilješka: tekstove hrvatske crkvenoslavenske glagoljičke provenijencije citiram prema građi koja se nalazi u Staroslavenskom institutu “Svetozar Ritig” u Zagrebu.

Étymologie du terme théologique croate *vaodani* (16ème à 19ème ss.)

Résumé

1° L’auteur veut expliquer la naissance d’un terme théologique-croate qui se trouve dans la littérature théologique croate depuis le 16ème jusqu’au, même, 19ème s. Il s’agit du terme *vaodani* dans le sens de “véniel” en parlant du péché (un *péché véniel*).

2° Les formes registrées sont: *vaodan*, *vaodani*, *vaodati*, *vaoditi*, *vaodenji*, *vaodenje*, *vaodanji*, *vaodatan*, *vaodavati*, *vaodavljiv*, *vaodanje*, *naodani*, mais aussi bien les synonymes *prostilan*, *prostan*, *tamašan*.

3° Le mot primordial serait le terme *вѡтѡдати* “pardonner, remettre”, qui se trouve dans les textes croates paléoslaves (glagolitiques) du 14ème siècle en tant qu’un calque pour le grec ἀφίημι “pardonner, remettre”.

4° L’auteur explique le phonétisme qui donna d’un *вѡтѡданъ* la forme *vaodan*:

вѡтѡданъ > *ваотѡдан* > *vaodan*. Les autres formes citées ci-avant (nro 3°) sont expliquées par l’auteur en tant que différentes paraétymologies auxquelles ont été soumises par nos théologiens dans les textes théologiques les formes du calque croate primordial.

5° Est donnée aussi une explication étymologique des synonymes *prostilan*, *prostan* et *tamašan*.

Ključne riječi: etimologija, hrvatski teološki termin *vaodani* ‘laki (grijech)’

Mots-clés: etymologie, terme théologique croate *vaodani*